

Minna Huttunen

Johanna Majamäki

SEIKKAILU TUNNEMAASSA

Tunnekasvatusta taiteen keinoin

Opinnäytetyö
Sosiaalialan koulutusohjelma

Elokuu 2014

MAMK

University of Applied Sciences

KUVAILULEHTI

	Opinnäytetyön päivämäärä 		
Tekijä(t) Huttunen Minna & Majamäki Johanna	Koulutusohjelma ja suuntautuminen Sosiaalian koulutusohjelma Sosionomi AMK		
Nimeke Seikkailu Tunnemaassa – tunnekasvatusta taiteen keinoin			
Tiivistelmä Toiminnallisen opinnäytetyömme tarkoituksena oli kehittää yhteistyökumppanina toimineen päiväkodin tunnekasvatustoimintaa taiteen avulla. Tunnekasvatustoimintaa toteutettiin kuusi viikkoa kestäneessä projektissa. Projektiin kuului yhteensä kuusi tuokiota, joihin sisältyi varsinaisten neljän tunnetuokion lisäksi myös aloitus- ja lopetustuokiot. Tunnetuokioilla käsiteltiin lasten jokapäiväisessä tunneilmaisussa näkyviä perustunteita vastapareina. Nämä tunneparit olivat ilo ja suru, rakkaus ja viha, rohkeus ja pelko sekä hyväksyntä ja kateus. Projektista muodostui yhtenäinen kokonaisuus tuokioiden etenemistä havainnollistavan kartan sekä niitä eteenpäin vieneen sadun avulla. Satu osallisti ja haastoi lapsia mukaan toimintaan, ja sen kautta käytiin keskustelua tuokioiden tunnepareista. Tunnetuokioiden tarkoituksena oli kehittää lasten kykyä tunnistaa ja kuvailla niin omia kuin toistenkin tunteita, sekä ilmaista niitä taiteen ja keskustelun kautta. Tuokioiden osatavoitteena oli myös vahvistaa lasten yhteistyötaitoja. Tunneseikkailu-projekti toteutettiin kuudentoista esikoululaisen muodostamassa mikkeliiläisen päiväkodin esikouluryhmässä. Tunnetuokioita varten lapsiryhmä jaettiin kahteen osaan, jolloin kuhunkin tuokioon osallistui kahdeksan lasta. Tuotoksena projektista syntyi projektin toteutusta esittelevä opaskirja. Opaskirja luovutettiin yhteistyökumppanina toimineen päiväkodin käyttöön. Opaskirjaa ei julkaista opinnäytetyön liitteenä, koska sitä on mahdollisesti tarkoitus kehittää edelleen tuotteistamistarkoituksessa. Lasten sekä heidän vanhempiensa kokemuksia ja ajatuksia Tunneseikkailu-projektista kerättiin projektin toteuttamisen jälkeen palautelomakkeella. Saaduista vastauksista kävi ilmi, että vanhemmat pitivät päiväkotien tunnekasvatusta erittäin tärkeänä. Lapset taas kertoivat oppineensa tuokiolla paljon uusia asioita tunteista ja kokivat toiminnallisuuden pohjautuneen tunnetyöskentelyn mieluisana.			
Asiasanat (avainsanat) tunteet, tunnetaidot, tunne-elämän kehitys, tunnekasvatus, taide			
Sivumäärä 48+7	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">Kieli Suomi</td> <td style="width: 50%;">URN</td> </tr> </table>	Kieli Suomi	URN
Kieli Suomi	URN		
Huomautus (huomautukset liitteistä) 			
Ohjaavan opettajan nimi Vapalahti Kati	Opinnäytetyön toimeksiantaja Mikkelin kaupunki		

DESCRIPTION

		Date of the bachelor's thesis	
Author(s) Huttunen Minna & Majamäki Johanna		Degree programme and option Degree programme in Social Work Bachelor of Social Services	
Name of the bachelor's thesis Adventure in the land of emotions – emotional education with art			
Abstract <p>The purpose of this thesis was to develop a partner kindergarten's emotional education by using art. Feelings were treated through a six week project. The project included six lessons which contained starting lesson, four emotional lessons and ending lesson. During the lessons were treated basic emotions which belong to children's daily emotional expression. These emotional couples with their opposites were joy and sorrow, love and hate, courage and fear, and approval and envy.</p> <p>The project consisted of a unified whole with the help of a map and a fairy tale. The aim of the map was to demonstrate moving ahead and the fairy tales mission was to lead project forward. The fairy tale also take children's along, challenged them to action and by the fairy tale were talking about emotional couples. The purpose of emotional lessons was to improve children's ability to identify and describe both their own, and other people's feelings, and express them through art and conversation. Component aims in the lessons were also improving children's co-operating skills and confirm their social skills.</p> <p>The project named Tunneseikkailu was carried out in sixteen child's preschool groups in the city of Mikkeli. For the emotional lessons the group was shared into two parts when there were eight children in each lessons. Product of the project was the guidebook which presented projects execution. Beside the thesis authors the guidebook was also given to the usage of partner operating kindergarten.</p> <p>Children and their parents' experiences and thoughts of Tunneseikkailu project were collected with questionnaire after the completion of the project. Responses revealed that the parents find kindergarten's emotional education very important. Children in turn told that they had learned many things about emotions during lessons. They also told that the functional working in the emotional education was pleasant to them.</p>			
Subject headings, (keywords) emotions, emotional skills, emotional growth, emotional education, art			
Pages 48+7	Language Finnish	URN	
Remarks, notes on appendices			
Tutor Vapalahti Kati		Bachelor's thesis assigned by The City of Mikkeli	

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO	2
2	TUNTEET	4
3	TUNNETAIDOT	10
	3.1 Tunnesäätely	11
	3.2 Tunneäly	13
4	TUNNE-ELÄMÄN KEHITYS.....	15
5	TUNNEKASVATUS	17
6	TAIDE JA TUNTEET	19
7	OPINNÄYTETYÖN LÄHTÖKOHDAT	21
8	TOIMINNALLISEN OSUUDEN TOTEUTUS	22
9	PALAUTE.....	30
	9.1 Palautteen kerääminen	30
	9.2 Vanhempien palaute	31
	9.3 Lasten palaute	32
	9.4 Päiväkodin palaute oppaasta.....	33
10	OMA ARVIOINTI.....	34
	10.1 Tunneseikkailu-projekti.....	34
	10.2 Tuokioiden toiminta.....	36
	10.3 Keskustelu.....	38
11	POHDINTA	43
	LÄHTEET	47
	LIITE/LIITTEET	
	1 Tutkimuslupa	
	2 Lupa vanhemmilta	
	3 Opas Tunneseikkailuun! Esimerkkisivut	
	4 Palautekysely	

1 JOHDANTO

Opinnäytetyömme on toiminnallinen kehittämistyö ja käsittelee tunnekasvatusta päivähoitossa taiteen keinoin. Yhteistyökumppanina opinnäytetyössämme oli mikkeliiläisen päiväkodin esikouluryhmä, jossa oli kuusitoista lasta. Tunnekasvatusprojektin tavoitteena oli toteuttaa ja kehittää yhteistyökumppanina toimineen päiväkodin tunnekasvatustoimintaa taiteen avulla. Tunnetuokioilla pyrittiin kehittämään lasten kykyä tunnistaa ja kuvaila niin omia kuin toistenkin tunteita, sekä ilmaista niitä taiteen ja keskustelun kautta. Projekti oli kuuden viikon mittainen ja sen aikana toteutimme ryhmässä kuusi erilaista tunnetuokiota. Tuokioilla käsitelimme lasten jokapäiväisessä tunneilmaisussa näkyviä perustunteita vastapareina.

Ajatus tunnekasvatuksen valitsemisesta opinnäytetyömme aiheeksi lähti omista kokemuksistamme päivähoiton ja lastensuojelun kentällä. Tulevina sosiaalialan ammattilaisina ja lastentarhanopettajina olemme opintojemme sekä harjoittelujaksojemme aikana kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka tärkeää tunnekasvatuksen aloittaminen on jo varhaislapsuudessa. Tunnekasvatuksen aloittaminen jo varhaislapsuudessa nähdään yleisesti tärkeänä myös varhaiskasvatuksen työntekijöiden keskuudessa (Janger 2013; Hyrkäs 2006; Ristimäki 2012). Kun lapsi osaa näyttää, nimetä, hallita ja tunnistaa omia tunteitaan, se auttaa häntä sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden luomisessa. Hyvät sosiaaliset vuorovaikutustaidot ovat oleellinen osa ihmisen tasapainoista elämää.

Viime vuosina lasten tunnetaidot ovat olleet yhä useammin esillä julkisissa keskusteluissa. Tämä johtuu siitä, että lasten tunne-elämään ja käytökseen liittyvät ongelmat ovat selkeästi kasvussa. Erään tutkimuksen mukaan yhdellä viidestä, eli noin 20 % lapsista tai nuorista, on mielenterveydenhäiriö lapsuudessa tai nuoruudessa. Arviot niiden lasten tai nuorten määrästä, joilla on vakavia tunne-elämään tai käytökseen liittyviä ongelmia, vaihtelevat kuitenkin suuresti. Nämä tulosten erot johtuvat esimerkiksi diagnostiikassa käytetystä kriteereistä ja määritelmien eroavaisuuksista. (Brauner & Stephens 2006.)

Keskusteluissa ovat nousseet esille lasten sosiaaliset ongelmat, oppimisvaikeudet, haastava käyttäytyminen sekä päiväkodeissa ja kouluissa tapahtuva oppilaiden välinen kiusaaminen. Nämä ongelmat ovat vahvasti yhteydessä heikkoihin tunnetaitoihin.

Varhaiskasvatuksella on tärkeä rooli lasten syrjäytymisen ja kiusatuksi joutumisen ehkäisyssä. Tunnetaitojen kehittämisen nähdään vaikuttavan näihin ongelmiin estävällä tavalla lisäten samalla myös lasten yleistä hyvinvointia. (Kirves & Sajaniemi 2012.)

Opinnäytetyömme teoreettisena viitekehyksenä käsittelemme tunnekasvatusta, tunteita, tunnetaitoja sekä tunnetaitoihin lukeutuvia tunneälyä ja tunnesäätelyä. Tämän lisäksi käsittelemme myös taidetta siitä näkökulmasta, millä tavoin sitä voidaan käyttää tunnekasvatuksen työvälineenä. Raportissa kuvaamme tunnekasvatusprojektimme etenemistä ja tuokioiden rakennetta. Lisäksi arvioimme projektiamme sekä pohdimme sen aikana esiin nousseita lasten tunne-elämään liittyviä ja vaikuttavia aiheita. Lopuksi käsittelemme vielä opinnäytetyömme mahdollisia hyödyntämistapoja ja jatkokehitys sekä -tutkimusideoita.

Keräsimme tuokioistamme palautetta kysymällä lapsilta jokaisen tuokion jälkeen heidän mielipiteitään siitä, mikä tuokiassa on ollut hauskaa tai onnistunutta ja mikä taas epämieluisaa tai tylsää. Tämän lisäksi keskustelimme koko projektin päätyttyä ryhmän ohjaajien kanssa heidän havainnoistaan ja lähetimme lasten vanhemmille erillisen palautekyselykaavakkeen täytettäväksi yhdessä lapsen kanssa. Halusimme keskittää palautteen juuri vanhemmilta saatavaan palautteeseen, koska suurimmassa osassa tunnekasvatukseen liittyviä tutkimuksia palautetta oli pyydetty ainoastaan varhaiskasvatuksen työntekijöiltä. Lisäksi aiheen käsittely ja oppiminen jatkuivat lasten osalta myös kotona palautelomakkeen täyttämisen ohella.

Välillisenä tuotoksena opinnäytetyöprojektistamme kokosimme oppaan, jossa ohjeistetaan luomamme tunneseikkailun toteuttamiseen. Kyseistä opasta on olemassa yhteensä kolme kappaletta; kaksi niistä kuuluu meille opinnäytetyön tekijöille ja kolmas oppaista taas luovutettiin työelämäkumppanimme toimineelle päiväkodille. Luovutuksen jälkeen pyysimme oppaan sisällöistä ja toteutuksesta palautetta esikouluryhmän työntekijöiltä. Opaskirjaa ei julkaista opinnäytetyön liitteenä, koska olemme ajatelleet mahdollisesti kehittää opasta edelleen tuotteistamistarkoituksessa. Teoksen kehittelyä jatkamme eteenpäin, kun saamme lisää kokemusta varhaiskasvatuksesta ja pääsemme kokeilemaan Tunneseikkailu-ohjelmaa osana omaa työtämme lastentarhanopettajina.

2 TUNTEET

Tunteet ovat läsnä elämässämme joka hetki. Ne ovat lyhytkestoisia reaktioita, jotka syntyvät ja katoavat nopeasti. Pidempiaikaista taipumusta tietyn tunteen kokemiseen kuvataan yleisesti käsitteellä mieliala. (Rantanen 2011, 39.) Sosiaaliset tilanteet sekä tapahtumat saavat meissä aikaan tunnereaktioita. Tunteeseen johtava reaktio syntyy useimmiten jostakin havaitusta ulkoisesta tapahtumasta, kuten esimerkiksi kohtaamisesta vanhan ystävän kanssa. (Nummenmaa 2010, 11, 24.) Myös jokin sisäinen tekijä voi laukaista tunnereaktion, tällaisia tekijöitä voivat olla jokin muisto tai mielikuva (Kokkonen 2010, 15–16).

Tunnetutkijoiden mukaan tunne syntyy fysiologisen reaktion, tunneilmaisun sekä omakohtaisen kokemuksen yhteisvaikutuksena (Kokkonen 2010, 15–16). Tunnereaktioilla on olemassa kolme eri tasoa ja yleisin näistä on neurofysiologinen ja biokemiallinen reaktio. Tällä tasolla ihmisen elintoiminnot, kuten sydämen syke, hengityksen tiheys ja adrenaliinitaso nousevat tunteen kokemisen myötä. Toisella eli behavioristisella tasolla tunteet heijastuvat käytökseen. Ihminen saattaa itkeä tai hänen ilmeensä vaihtelevat. Viimeisellä eli kognitiivisella tasolla ihminen kuvaa omia tunteitaan sanallisesti tai kirjallisesti. Lapsilla tunnereaktiot voivat vaihdella selkeästi niiden ilmaisun sekä esiintymislaajuuden ja tiheyden suhteen. (Webster-Stratton 2011, 247.)

Tunteet vaikuttavat ihmisen käyttäytymiseen niin vahvasti, ettei niiden voimaa voi aliarvioida. Tutkijoiden mukaan lähes 80 % tekijöistä, jotka vaikuttavat ihmisten käytökseen edustavat tunteita. (Isokorpi & Viitanen 2001, 18.) Tunteet auttavat ylläpitämään hyvinvointiamme sillä niiden avulla ihminen asettaa arjen toiminnot hyvinvointia tukevaan tärkeysjärjestykseen. Samalla ne vaikuttavat myös ihmisen ajatteluun ja havaitsemiseen. Esimerkiksi myönteisten tunteiden avulla ihminen kykenee palautumaan kielteisten tunteiden aiheuttamasta rasituksesta. (Kokkonen 2010, 11.)

Sosiaalisen elämämme sujuvuus riippuu pitkälti tunteista. Ilman tunteita ihmiset eivät loisi uusia eivätkä ylläpitäisi vanhoja ihmissuhteita (Kokkonen 2010, 13). Sosiaalisen kanssakäymisen sujuvuuden vuoksi ihmisen täytyy osata samaistua toisen ihmisen tunteisiin ja kyetä tunnistamaan miltä toisesta tuntuu. Nämä asiat eivät onnistu

ainoastaan loogisella päättelyllä. (Jalovaara 2005, 38.) Myös moraalien kannalta tunteet ovat tärkeitä. Tunteet ohjaavat meitä toimimaan moraalisesti oikein, auttamaan muita ja tarvittaessa jopa uhrautumaan kaikkein lähimpien puolesta. (Kokkonen 2010, 13.)

Tunteiden kokeminen on yksilöllistä. Niiden kokemiseen, näyttämiseen ja tulkitsemiseen vaikuttaa suuresti se, millainen tunneilmasto ihmisen ympärillä vallitsee. Tunneilmasto sanelee osaltaan ihmiselle sen, miten ja millaisia tunteita hän voi tuoda esille. Perheen, koulun ja päiväkodin tunneilmastot voivat olla hyvin erilaisia. Esimerkiksi jos perheen tunneilmastoon kuuluu tunteiden piilottaminen, voi lapsen olla vaikea sopeutua päiväkotiryhmään jossa toimitaan täysin päinvastaisesti. (Peltonen, Kullberg-Piilola 2005, 15.)

Lähiympäristössä vallitsevan tunneilmaston lisäksi myös se, millaisessa kulttuurissa ihminen elää, vaikuttaa hänen tunneilmaisuuksiinsa. Se, millainen merkitys tunteelle kyseisessä kulttuurissa on annettu, muokkaa ihmisen tunneilmaisua ja tunnekokemusta, vahvistaen tai heikentäen tunteiden asemaa. (Puolimatka 2011, 325, 42.) Tunneilmaisussa ihmisen saama kasvatusta ja elinympäristö näkyvät yhtä paljon kuin hänen oma persoonansa. Jokaisella yksilöllä on syntyessään valmiudet samankaltaisiin tunteisiin, mutta hänen elinympäristönsä vaikuttaa siihen miten hän oppii niitä ilmaisemaan. Kulttuuri ei kerro vain sitä miten tunteet ilmaistaan, vaan myös sen mitkä tunteet ovat sallittuja näyttää julkisesti ja mitkä taas eivät. Vahva kulttuuri voi sanella jopa sen mitä tunteita ihminen saa tuntea. (Keltikangas-Järvinen 2000, 153.)

Kun arjessa käsitellään tunteita, ihmiset jakavat ne yleensä joko negatiivisiksi tai positiivisiksi. Tunteet voivat sekoittua myös keskenään ja näin ollen muodostaa täysin uusia tunteita. Se, että tunteet jaetaan joko negatiivisiin tai positiivisiin, sisältää kuitenkin vahvan arvolutauksen. Asetelma, jossa positiiviset tunteet ovat hyviä ja sallittuja sekä negatiiviset kielteisiä ja vahingollisia, tuottaa vaikeuksia. Tällöin lapsi oppii arvostamaan vain hyviä tunteita, eikä osaa hyväksyä omia negatiivisia tunteitaan. Monesti lasta jopa rangaistaan negatiivisten tunteiden ilmaisemisesta. Tämä voi kuitenkin johtaa lapsen tunneilmaisun vääristymiseen. Esimerkiksi lapsen näyttämän aggression ja vihan pitäminen epänormaalina viestittää lapselle, että hänessä on jotakin vikaa tuntiessaan niin. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 32.)

Evoluution kehittyessä myös tunteet ovat muokkautuneet ja niille kaikille on todettu olevan oma tehtävänsä. Esimerkiksi pelon tarkoituksena on auttaa reagoimaan äkilliseen uhkaan nopeasti, jotta selviytyisimme tilanteesta hengissä. Kiitollisuus taas auttaa vahvistamaan sosiaalisia suhteita meille tärkeiden henkilöiden kanssa. (Rantanen 2011, 40–41.) Tunteista on olemassa paljon erilaisia muunnelmia, joten kaikkien tunteiden nimeäminen on melkein mahdotonta (Isokorpi & Viitanen 2001, 24). Tunteista puhuttaessa yleisenä luokitusjärjestelmänä käytetään niin kutsuttuja perustunteita. Siitä, mitä tunteita perustunteisiin kuuluu, on tutkijoiden keskuudessa kuitenkin monia mielipiteitä. Tunnetuin ehdotelma perustunteista on Paul Ekmanin ja Wallace Friesenin kasvonilmeiden mukaan laatima lista. (Rantanen 2011, 47.)

Ekmanin ja Friesenin listalla perustunteiksi on luokiteltu ilo, suru, viha, pelko, inho ja hämmästyminen (Rantanen 2011, 47). Nämä perustunteet ovat biologisesti määräytyneitä tunteita, joita jo pienen vauvan voidaan havaita kokevan. Näiden tunteiden ilmeneminen tunneilmaisissa ei edellytä sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta tulevaa oppimista. (Nummenmaa 2010, 173.) Kyseistä perustunteiden listausta käytimme itsekkin suunnitellessamme tunnetuokioidemme aiheita, lisäten mukaan erityisesti lasten tunneilmaisuuksiin vahvasti liittyviä tunteita.

Ilo ja suru

Kasvavan lapsen perusolemuksiin kuuluvat ilo ja riemu. Pieni lapsi riehuu ja hihkuu ääneen ilmaistessaan iloa. Kasvaessaan hän oppii ilmaisemaan ilon tunteita sanoilla ja itse fyysinen toiminta vähenee. Vanhemmat toivovat usein lastensa olevan iloisia ja osaavan iloita pienistä asioista, mutta saattavat omalla esimerkillään ja välittämällänsä asenteella vaikuttaa negatiivisesti lapsen tapaan ilmaista iloa. Vaikka ympärillä olevat aikuiset eivät välttämättä näkisikään vallitsevassa tilanteessa aihetta iloon, tulisi heidän antaa lapsensa ilmaista iloaan silloin kun hänestä tuntuu siltä. Huomioon tulisi kuitenkin ottaa myös se, etteivät ilo ja riemu aina synny tavaroista tai rahasta. Kun lapsi saa jo pienenä kokemuksen siitä, että pelkkä yhdessäolo tuottaa mielihyvää, säilyy tunne hänen mielessään läpi elämän. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 109–114.)

Kun ihminen menettää jotain itselleen tärkeää, herää hänessä surun tunne. Voimakkaimmat surun aiheuttajat liittyvät ihmissuhteisiin, mutta suru näkyy

elämässämme monella muullakin tavalla. (Rantanen 2011, 157.) Surun tarkoituksena on jäsentää sekä työstää ihmisen kokemaa pahaa ja lohdutonta oloa, tehden samalla tilaa uusille vahvistaville tunteille. (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 111.)

Surun kokemukset ovat lapsille hyvin erilaisia. Toiset heistä eivät joudu kohtaamaan surua juuri ollenkaan, kun taas toiset joutuvat kohtaamaan tunteen pienestä lähtien. Lapset kokevat surun monesti synonyymina aikuisten antamalle käsitteelle paha mieli. On tärkeää, että lapsi oppii tunnistamaan pahan mielen ja kertomaan siitä aikuiselle, koska tämän kautta lapsi oppii käsittelemään surun tunnetta kasvaessaan. Asia, josta lapselle tulee paha mieli, saattaa vaikuttaa aikuisen näkökulmasta katsoen vähäpätöiseltä. Lapselle asia kuitenkin saattaa sisältää paljon merkityksiä joita aikuinen ei ymmärrä. Aikuinen tuleekin pysähtyä lapsen surun äärelle ja pyrkiä ymmärtämään sitä lapsen näkökulmasta. Malli surun kokemiseen tulee aikuisilta. Tämän vuoksi heidän tuleekin miettiä, miten he itse suhtautuvat tunteeseen ja kohtaavat sen, ennen kuin käsittelevät asiaa lapsen kanssa. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 121–123.)

Rakkaus ja viha

Rakkaus ja viha ovat tunnepari, jotka liittyvät vahvasti toisiinsa. Rakkauteen kuuluu aina myös vihan tunteita, jotka hyväksyvä rakkaus kestää. Suuttumuksen hetkelläkin rakkaus on kuitenkin tunneparista vahvempi ja nousee ensisijaiseksi tunteeksi tilanteen rauhoittuessa. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 54–55.) Sana rakkaus sisältääkin erilaisia tunteita mukaan lukien esimerkiksi kiintymyksen, myötätunnon ja kiitollisuuden (Rantanen 2011, 296). Tunneparina viha ja rakkaus osoittavat sen, ettei kenenkään ihmisen tarvitse olla täydellinen, vaan jokainen saa olla oma persoonansa ja sellaisenaan rakastettava (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 54). Kiintymyssuhteita tarkasteltaessa on havaittu, että lapsi joka on saanut osakseen rakkautta ja hellyyttä, on valmiimpi ja kykeneväisempi jakamaan sitä jatkossa myös muille ihmisille (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 140).

Viha on yksi ihmisen voimakkaimmista tunteista, jos ihminen ei osaa käsitellä omaa vihaansa, voi se olla jopa hengenvaarallista niin itselle kuin muille (Rantanen 2011, 127). Viha on kuitenkin myös välttämätön tunne, jonka avulla lapsi osoittaa omaa tahtoaan sekä purkaa pahaa oloaan (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 94). Viha

erottuu selkeästi muista tunteista. Se onkin helposti tunnistettavissa niin omakohtaisena kokemuksena, kuin muiden ihmisten kokemana tunteena fysiologisten reaktioiden sekä toiminnan, ilmeiden ja eleiden kautta. Viha voi ilmentyä monella eri tavalla. Lievimmillään se on ärtyneisyyttä, kiukkua tai suuttumusta. Pahimmillaan se voi kuitenkin olla pitkäkestoista ja jatkuvaa vihamielisyyttä, vihaa tai hallitsematonta raivoa. (Rantanen, 2011, 127–128.)

Rohkeus ja pelko

Kuten edellä käsitellyt rakkaus ja viha, sekä ilo ja suru, ovat myös rohkeus ja pelko tunnepari. Pelkoon sisältyy aina hieman rohkeutta, eikä ihminen voi olla rohkea ilman pelkoa. Tunnepareista juuri rohkeus ja pelko kulkevat niin lähekkäin, että niitä on välillä jopa vaikea erottaa toistaan. Lapsilla on luontainen tarve olla rohkea. Rohkeus kuitenkin merkitsee eri-ikäisille lapsille erilaisia asioita. Lapsen kehitykseen kuuluu myös vaihe, jolloin hän ei omasta mielestään pelkää mitään. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 54.) Rohkeus ei kuitenkaan tarkoita ettei pelkäisi mitään, vaan sitä että pelosta huolimatta kykenee kohtaamaan pelkonsa kohteen ja elämään tunteen kanssa. Tilanteessa jossa ihminen pelkää jotakin asiaa, mutta eteen tuleekin yllättäen jokin uhkaavampi ja suurempi pelon kohde, unohtuu aiempi pelko ja ihmisen energia suuntautuu yllättävästä tilanteesta selviytymiseen. Tämä kuvastaa hyvin ihmisten käsitystä siitä, että suurempi pelko voittaa aina pienemmän. (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 43.)

Pelko on perustunne, joka on helppo nähdä sekä tunnistaa erityisesti ilmeen kautta. Tunteena pelko koetaan monesti vaikeasti kohdattavaksi, vaikka se ohjaakin ihmisen toimintaa tunteiden näkökulmasta kaikkein vahvimmin. (Isokorpi 2004, 115.) Pelko lisää ihmisen energiatasoa, mutta samalla se myös kaventaa ihmisen ajattelua. Vaaratilanteessa pelon tehtävä on tukea selviytymistä sekä eloonjäämistä, aktivoiden ihmisen pakenemaan. Paetessa pelko rajoittaa ajatukset keskittymään pelkästään lähestyvään uhkaan ja karkuun pääsemiseen. (Rantanen 2011, 172.)

Pelko voi näkyä myös jännityksenä, jolloin se koetaan positiiviseksi tunteeksi (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 128). Lyhyellä aikavälillä koettuna pelko voikin olla positiivinen reaktio ja edistää suoriutumista tehtävästä. Pitkittyessään pelon tapa

lisätä elimistön stressihormonien määrää aiheuttaa kuitenkin monia negatiivisia vaikutuksia. (Rantanen 2001, 172.)

Hyväksyntä ja kateus

Kateus on tunne, joka herää kun ihminen kokee jollain toisella olevan jotakin mitä hän itse haluaisi. Vaikka kateus koskisikin esineitä tai omaisuutta, kohdistuu tunne aina ihmisiin. Esimerkiksi lapsi, joka kadehtii kaverinsa lelua, ei ole kateellinen itse lelusta, vaan siitä ettei hän itse omista samanlaista. Kateus on tunne, jota ihmisen on monesti vaikea myöntää edes itselleen. Tämän vuoksi sitä on myös vaikea tunnistaa. Ihminen voi myös yrittää piilottaa kateutensa jonkin muun tunteen alle, kuten esimerkiksi halveksunnan, alle. (Rantanen 2011, 173.)

Kateuden voi voittaa vain käsittelemällä tunnetta ja sen merkitystä itselle. Käsitteilyn kautta ihmiselle selviää, vaikuttaako kateuden tunteminen hänen oman elämänsä elämiseen positiivisesti vai negatiivisesti. Parhaimmillaan positiivinen kateus voi auttaa ihmistä löytämään uuden suunnan tai merkityksen elämälleen. Ihminen saattaa kadehtia esimerkiksi tuttavansa intoa harrastustaan kohtaan, tällöin tilanne saattaa nostaa myös kadehtivassa ihmisessä innostuksen oman harrastuksen löytämiseen. Henkilön ymmärtäessä olevansa itse harrastamisen esteenä, kateuden tunne helpottaa ja oma itsetuntemus kasvaa. (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 79–80.)

Lasten keskuudessa kateus näkyy yleisimmin materialistisena kateutena tai sisarkateutena. Perhepiirissä sisarukset kadehtivat enemmän toisen saamaa huomiota kuin tavaroita. Sisarusten välinen kateus on luonnollista, tällöin lapset oppivat luonnostaan kilpailemaan keskenään. Kadehtiessaan sisaruksiaan lapset etsivät omia ominaisuuksiaan sekä kokemusta siitä millaisia he ovat ja pidetäänkö heistäkin, vaikka heidän sisaruksensa olisivat heitä parempia jossain asiassa. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 159.)

Päiväkotimaailmassa kateus näyttyytyy lasten keskuudessa lähinnä materialismin kautta. Lasten tunneilmaisun vuoksi kateus näkyy heidän elämässään hyvin avoimena. Pienten lasten keskuudessa kateus toisen lapsen lelua kohtaan näyttyytyy suorana toimintana. Lapsi voi mennä ja ottaa haluamansa lelun itselleen

keskustelematta aiheesta sen enempää. Kateus toisia lapsia kohtaan voi näyttäytyä myös fyysisinä toimintoina, kuten tönimisenä tai lyömisenä. Psykkisiä tapoja ilmaista kateutta ovat esimerkiksi vähättely, nolaaminen tai kantelu. Kyseiset tavat kateuden ilmaisussa liittyvät usein myös kiusaamiseen, jota on havaittavissa jo päiväkotikäisten lasten keskuudessa. (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 76–77.)

Tunteena kateudelle on vaikea löytää samanlaista vastakohtaa tai tunneparia kuin muille tuokioilla käsittelemillemme tunteille. Teoriakirjallisuuden mukaan paras keino kateuden hälventämiseksi on myötätunnon kehittäminen. (Rantanen 2011, 173.) Henkilökohtaisesti ajattelimme kateuden vastakohtaksi sopivan parhaiten hyväksynnän. Cacciatoren ja Heimosen (2012) mukaan lasta joka kadehtii toista, on parasta opettaa hyväksymään tilanne sellaisena kuin se on. Lasta tulee rohkaista katsomaan toiveikkaasti eteenpäin, painottaen ettei negatiivisuudella saada asiaa muuttumaan lapsen toiveen mukaiseksi. Koimme hyväksynnän olevan lähinnä myötätuntoa ja sen tuovan samalla lapsille ilmi sitä, miten tärkeää on iloita muiden puolesta.

3 TUNNETAIDOT

Tunnetaidot ovat osa ihmisen sosiaalista käytöstä. Ne ohjaavat omalta osaltaan ihmisen päätöksiä, tekoja ja unelmia (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 12). Tunnetaidot otetaan käyttöön silloin kun kohdataan ihmisiä. Kohtaamisessa otetaan huomioon toisen tunteet sekä empatia, eli kyky eläytyä toisen asemaan. Jokaisella ihmisellä on oma luonteinen tapa käyttää tunnetaitoja. Tämä itselle luonteinen tapa onkin paras yksilölliseen tunneilmaisuuksiin. (Isokorpi 2004, 130.)

Monesti ajatellaan että ihminen omaa hyvät tunnetaidot, kun hän osaa puhua hyvin tunteistaan. Tunnetaidot sisältävät kuitenkin paljon enemmän kuin vain puheen. Esimerkiksi ilmeet, eleet, teko tai tekemättä jättäminen sekä äänensävy ja kosketus ovat tunnetaitojen olennaisia välineitä. Tunteiden omakohtaisuuden vuoksi on tarpeellista määritellä millaisia tunnetaitoja kullakin ihmisellä tulisi olla. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2005, 16–17.) Kun lapsi voi avoimesti ilmaista tunteitaan, hän oppii vähitellen, ettei tunteita tarvitse salata tai torjua. Samalla hän ymmärtää myös sen,

ettei tunteita voi näyttää joka hetki vaan niitä täytyy osata säädellä tilanteen mukaan. (Isokorpi 2004, 130.)

Jokainen ihminen käyttää tunnetaitoja vaistonvaraisesti ja tietoisesti päivittäin. Aikuisella on tärkeä rooli siinä, kuinka lapsi oppii tunnetaitoja ja saa tunteensa ilmaistua. Ilmaisuuksiin lapsi tarvitsee aikuisen tukea ja esimerkkejä. (Isokorpi 2004, 127.) Tutkimusten mukaan lapset, jotka omaavat hyvät tunnetaidot, pystyvät nimeämään sekä tunnistamaan omia ja toisten tunteita. Heillä on taito asettua toisten asemaan ja osittain tästä johtuen he ovat kaveripiireissään suosituimpia. On myös todettu, että lapsi jolla on hyvät tunnetaidot sairastaa vähemmän ja menestyy hyvin koulussa. (Kanninen & Sigfrids 2012, 75.)

Tunnetaitojen hallinta merkitsee hetkessä elämistä ja tämä piirre korostuu etenkin lasten kanssa työskennellessä. Aikuinen ja kouluikäinen kykenee hallitsemaan tunteenpurkauksiaan, mutta päiväkotikäinen tuo tunteensa esiin siinä hetkessä kun hän ne kokee. (Isokorpi 2004, 130.) Tämän vuoksi aikuisen esimerkin ja tunteiden sanottamisen tärkeys korostuvat alle kouluikäisen lapsen kohdalla. Päiväkoti-ikäisillä lapsilla esiintyy usein uhmakasta käytöstä, joka on seurausta siitä, ettei lapsi osaa vielä puukea tunteitaan sanoiksi vaan osoittaa niitä lyhyiden aggressiivisuuden puuskien kautta. (Furman 1999, 313.)

3.1 Tunnesäätely

Tunnesäätelyn käsite liittyy olennaisesti tunnetaitoihin. Tunnesäätely tarkoittaa kykyä vaikuttaa siihen mitä tunnemme milloinkin, kuinka pitkään tunnetila kestää ja kuinka voimakkaana se esiintyy. Pitkäkestoisina ja voimakkaina tunteet voivat olla erittäin kuormittavia. Tällöin tunnesäätelyn tehtävänä on korvata vallitseva tunne toisella, jotta saadaan aikaan tasapaino. (Kokkonen 2010, 19–22.) Tunteettomuus ja tunteiden täydellinen tukahduttaminen eivät merkitse samaa asiaa kuin tunteiden säätely. Tunteiden säätelyssä on kyse nimenomaan siitä, että ihminen kokee ja ilmaisee tunteitaan niin että hän itse voi hyvin ja muilla ihmisillä on hyvä olla hänen lähellään. (Saarinen & Kokkonen 2003, 54.)

Tunnesäätelyn avulla ihminen säätelee myös omaa käyttäytymistään. Kun lapsi oppii hillitsemään kielteisiä tunteitaan, lähiympäristön mieltämä häiritsevä käyttäytyminen

yleensä vähenee. Samalla tavalla myös kehuminen sekä kiittäminen lisäävät lapsen myönteistä sosiaalista käyttäytymistä. (Kokkonen 2010, 19–22.) Sosiaalisten suhteiden ja niiden sujuvuuden kannalta tunnesäätelytaitojen oppiminen jo lapsena on välttämätöntä. Kun tunnesäätelyä opetetaan varhaiskasvatuksessa, sen keskeisimpiin tehtäviin lukeutuvat lasten omien tunteiden hallinnan opettelu ja itsesäätelytaitojen kehittäminen. Vertaisryhmällä ja aikuisen ohjauksella on merkittävä asema lasten tunnesäätelytaitojen oppimisessa. (Repo 2013, 19.) Tunteiden säätely on kuitenkin kyky jota ihminen voi iän myötä itse pyrkiä kehittämään. Sen kehittäminen pohjautuu omien tunteiden tunnistamiseen. Jos ihminen ei tunnista omia tunteitaan eikä osaa nimetä niitä tai kertoa niiden sisältöjä, on hänen mahdotonta myöskään säädellä niitä. (Saarinen & Kokkonen 2003, 55.)

Erityyppiset ja vakavuudeltaan erilaiset ongelmat tunteiden säätelyssä ovat tavallisia. Tunteidensäätelyongelmat näyttäytyvät nykypäivänä tunteiden tiedostamisen, ymmärtämisen sekä hyväksymisen puutteina. Ongelmat voidaan jakaa kahteen luokkaan tunteiden ylisäätelyn sekä alisäätelyn mukaan. Osa ihmisistä ei edes halua kokea kielteisiksi luokittelemiaan tunteita ja pyrkii laittamaan ne sivuun, kunnes syrjään työnnetty tunteet lopulta purkautuvat hallitsemattomasti (Opetushallitus 2013). Tämä toimii malliesimerkkinä tunteiden ylisäätelystä. Ylisäätelyllä voi olla vakavia vaikutuksia ihmisen hyvinvointiin aiheuttaen stressiä, voimakkaita pelon tunteita, pakko-oireita, vaikeuksia sosiaalisissa suhteissa sekä fyysisen hyvinvoinnin kannalta tärkeän immuunijärjestelmän heikkenemistä. (Kokkonen 2010, 25.)

Tunteiden alisäätely taas näkyy kyvyttömyytenä hallita käyttäytymistään tunnekuohun aikana. Tunteita alisäätelävän ihmisen käyttäytymiselle tyypillistä on aggressiivisuus, estottomuus ja äkkipikaisuus. Ihmisellä, joka alisäätelää tunteitaan, on vaikeuksia kestää mielipahaa ja hän voi ylikuormittua henkisesti. Tällöin seurauksena voi olla masennus, ahdistuneisuus tai mania. (Kokkonen 2010, 25.)

Käsite tunnesäätely ei kuitenkaan kata vain henkilön omien tunteiden säätelyä, vaan siihen kuuluu myös muiden ihmisten tunteiden säätely. Muiden tunteiden säätely voi tapahtua huomaamatta, esimerkiksi matkimalla keskustelukumppanin eleitä, ilmeitä, ja kehon asentoja. Matkiminen lisää vuorovaikutustilanteen sujuvuutta sekä läheisyyden ja empatian tunteita. Kun ihminen säätelää toisen henkilön tunteita tietoisesti, liittyy siihen vahvasti henkilön oma moraalikäsitys, eli käsitys oikeasta ja

väärästä. Tunnesäätelyä voikin tehdä positiivisesti kehumalla tai lohduttamalla, sekä negatiivisesti syrjimällä tai loukkaamalla. Sekä lapsen oman että myös muiden ihmisten tunteiden säätelyn opettaminen kuuluu vanhempien, varhaiskasvatuksen sekä perusopetuksen tehtäviin. (Kokkonen 2010, 26–28.)

Tunnesäätelyn avulla ihminen pyrkii kohti tasapainoista tunne-elämää. Sen katsotaan olevan tasapainoista silloin, kun ihmisen tunteet viriävät tilanteeseen nähden sopivan voimakkaina ja tarkoituksenmukaisina. Tällöin ihminen kykenee ottamaan ympäristöstään vastaan monenlaista tunnepitoista tietoa kuormittumatta siitä sekä ymmärtäen olevansa itse vastuussa tunteiden kokemisesta. Myös muiden tunteiden myötäeläminen ja omien tunteiden herättämisen vastavuoroisuuden ymmärtäminen kuuluvat tasapainoiseen tunne-elämään. (Kokkonen 2010, 19.)

3.2 Tunneäly

Lasten kasvatuksessa tunneälystä nähdään olevan enemmän hyötyä kuin rationaalisesta älykkyydestä (Kemppinen & Rouvinen-Kemppinen 2004, 71.) Rantanen (2011, 40) määrittelee tunneälyn kyvyksi tunnistaa tunteita itsessä sekä muissa ja hyödyntää niitä rakentavasti. Tunneälytaidot näkyvät ihmisten välisissä suhteissa, niiden pysyvyydessä sekä ihmisten kyvyssä tuntea empatiaa toisiaan kohtaan. Ihminen, jolla on hyvät taidot tunneälyn suhteen, tuntee sekä luottaa itseensä ja pystyy asettumaan myös muiden ihmisten asemaan. (Isokorpi 2004, 15–16.)

Yksi yleisimmistä tunneälyn määritelmistä jakaa tunneälyn viiteen eri osa-alueeseen. Ensimmäinen näistä on oman tunteen tiedostaminen. Tunneälyn kulmakivenä on omien tunteiden huomaaminen ja kokeminen. Itsetuntemukselle välttämätöntä on kyky tarkkailla omia tunteitaan. Henkilöt, jotka tiedostavat tunteensa, kykenevät järjestelemään henkilökohtaisia asioitaan paremmin kuin henkilöt, jotka eivät tunnista tunteitaan. (Goleman 2003, 66.)

Tunteita täytyy kyetä myös hallitsemaan. Tunteiden hallinta merkitsee niiden käsittelemistä ja ilmaisemista sillä tavoin kuin tilanteessa on soveliaista. (Goleman 2003, 66.) Hallitsemattomat tunteet saattavat pahimmillaan johtaa laajaan, kaottiseen hävitykseen ja tällöin ihminen voi olla vaaraksi itselleen sekä muille. Esimerkkinä tästä vihan hallitsemattomuus voi näkyä aggressiivisena käytöksenä. (Penttinen 2002,

43.) Tunteiden hallitseminen onnistuu vain, jos ihminen kykenee ensimmäisessä osa-alueessa mainittuihin toimintoihin eli omien tunteidensa tarkkailuun ja tiedostamiseen. (Goleman 2003, 66.)

Kolmas osa-alueista on itsensä motivointi, eli tunteiden käyttäminen tuottavasti. Kun ihminen on saanut tunteet omaan hallintaansa, voi hän käyttää niitä hyödykseen monilla tavoin. Tunteiden hyödyntäminen on tärkeää ihmisen tarkkaavaisuuden, motivoitumisen, oppimisen sekä luovuuden kannalta. Itsekurilla tunne-elämässä saadaan aikaiseksi se, että ihminen pystyy siirtämään tunnekokemuksensa myöhempään ajankohtaan ja keskittymään vain tilanteen vaatimiin asioihin. (Goleman 2003, 66.)

Omien tunteiden lisäksi myös muiden tunteita täytyy oppia havaitsemaan. Muiden tunteiden havaitsemista kuvataan yleisesti sanalla empatia. Empatia on tärkein ihmissuhdetaitojen osa-alue. Ihmiset, jotka ovat empaattisia, huomaavat paremmin sosiaalisia viestejä, joiden avulla he ymmärtävät mitä muut ihmiset haluavat tai tarvitsevat. Empatia rakentuu itsetuntemuksen pohjalle; mitä paremmin henkilö tunnistaa omat tunteensa, sitä taitavampi hän on havainnoimaan muiden tunnetiloja. (Goleman 2003 66, 127.)

Viimeinen tunneälyn osa-alueista on Golemanin (2003, 66) mukaan ihmissuhteiden hoito. Ihmissuhteiden hoitamisella tarkoitetaan muiden ihmisten tunteiden hallintaa ja sen avulla saadaan aikaan yhteistyötä eri henkilöiden välillä. Ihmissuhteiden hoitamiseksi tarvitaan sosiaalista havaitsemista sekä päättelyä, jotka molemmat kuuluvat sosiaalisiin taitoihin. (Isokorpi & Viitanen 2001, 69.)

Aivotutkimukset ovat osoittaneet, että ihminen jonka aivojen tunnealueet ovat vaurioituneet, ei kykene tekemään enää järkeviä ja tasapainoisia päätöksiä (Saarinen & Kokkonen 2003, 11). Tunneälyn tehtävänä on yhdistää järki ja tunne ihmisen elämässä yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (Kemppinen & Rouvinen-Kemppinen 2004, 73). Ihminen tarvitsee tunneälyä selviytyäkseen äkillisistä tilanteista, jotka vaativat nopeiden päätösten tekoa. Järki taas auttaa miettimään tilannetta syvemmin, jotta asioita voitaisiin tulevaisuudessa kehittää (Saarinen 2002, 25). Järki ja tunne kuuluvat kiinteästi yhteen. Jos elämää ohjaavat pelkästään tunteet, tulee siitä nopeasti kaaosta.

Jos taas eläisimme käyttämällä vain järkeä, tulisi elämästä yksitoikkoista tai tylsää. (Kemppinen & Rouvinen-Kemppinen 2004, 73.)

4 TUNNE-ELÄMÄN KEHITYS

Lapsen syntyessä on tunneilmaisu hänen ensimmäinen keinonsa viestiä omia sisäisiä tilojaan muille ihmisille esimerkiksi itkun avulla (Nummenmaa 2010, 165). Tunteiden opettaminen syntymästä lähtien on merkityksellistä lapsen kehityksen kannalta. Älyllisten ja kielellisten taitojen on todettu kehittyvän vasta tunteisiin liittyvän kehityksen pohjalle. Jos lapsi kokee olotilansa pelokkaaksi ja turvattomaksi, ei hän ole psyykkisesti valmis ottamaan uusia oppeja vastaan. (Sinkkonen 2008, 88.) Lapsen tunneilmaisussa erottuu aluksi vain kaksi ääripäätä; hyvän ja pahan olon tunteen ilmaiseminen. Kehityksen myötä tunneilmaisuuun tulee kuitenkin kokoajan lisää sisältöä. (Opetushallitus 2013.)

Ihminen, joka vauvaa hoitaa eniten, auttaa häntä myös tunteiden opettelussa. Hoitajan on tärkeä näyttää omia tunteitaan elein ja ilmein, jolloin vauva pystyy matkimaan niitä. Lapsen tunne-elämän kehittymisen kannalta kyseistä tunteiden heijastamista on tärkeää jatkaa läpi varhaislapsuuden. Tunteiden heijastamisen kautta lapsi hakee vanhemmaltaan tukea siihen, onko tunteen näyttäminen ja kokeminen sallittua kyseisessä tilanteessa. (Furman 1999, 323–324.) Samoin lapsi tutkii vanhempiensa avulla, lähentävätkö voimakkaat tunteet häntä hoitajaansa vai ajavatko ne heitä pois toisistaan (Sinkkonen & Pihlaja 1999, 23).

Sosiaalinen vuorovaikutus sekä läheisyys ovat välttämättömiä lapsen tunnekehitykselle. Syntyessään ihmislapsi on avuton ja tarvitsee turvallista hoitoa. Hoidon takaamiseksi lapsi pyrkii muodostamaan kiintymyssuhteen hoitajaansa. Turvallista kiintymyssuhteen syntymistä edesauttaa hoitajan kyky havainnoida lapsen tarpeita ja reagoida niihin. Turvallinen hoitaja tunnistaa lapsen tunneilmaukset, kuten itkun, helposti ja nopeasti ja reagoi tilanteeseen tavalla joka auttaa lasta muuntamaan kielteisen tunteensa myönteiseksi. Turvallisen kiintymyssuhteen avulla lapsi voi alkaa kehittämään monimutkaisempia viestintävälineitä. Tällöin lapsi voi olla varma siitä että kielteisen tunteen ilmaantuessa hän saa hoitajaltaan tukea sekä lohtua. (Nummenmaa 2010, 180, 186.)

Kiintymyssuhde on vastavuoroinen suhde lapsen ja hänen läheistensä välillä. Lapsella voi olla useita erilaisia kiintymyssuhteita, mutta yhteistä niille kaikille on että ne muodostuvat lapsen ensimmäisten kahden elinvuoden aikana. (Nummenmaa 2010, 180.) Lapsen ja hänen vanhempiensa välinen kiintymyssuhde ja sen muodostuminen, eivät ole itsestäänselvyys. Suhdetta ei myöskään rakenneta hetkessä vaan sen rakentamiseen kuluu koko varhaislapsuus. Kiintymyssuhdeteoria selittää tapahtumaketjun, jonka kautta tunteista syntyy älyllisiä huomioita ja päätelmiä. Esimerkiksi yksinäisyyden ja turvattomuuden tunteet varhaislapsuudessa voivat johtaa lapsen päätelmään siitä, että maailma on paha eikä kehenkään ihmiseen voi luottaa. (Keltikangas-Järvinen 2000, 286–287.)

Lapsen kehittyessä vanhempien ja lasta hoitavien henkilöiden tulee rohkaista lapsen tunneilmaisua sanallisesti, jolloin tämä oppii nimeämään omia tunteitaan (Furman 1999, 323–324). Jo kaksivuotias lapsi osaa nimetä tiettyjä omia perustunteitaan ja luo pohjaa sosiaalisten tunteiden ymmärtämiselle ja kokemiselle (Kokkonen 2010, 83). Nämä perustunteiden pohjalle rakentuvat sosiaaliset tunteet, kuten häpeä, ovat kuitenkin perustunteita monimutkaisempia. Niiden ymmärtäminen edellyttää sitä, että lapsi ymmärtää jokaisen ihmisen olevan oma yksilönsä joka ajattelee ja tuntee eri tavalla kuin toiset. (Nummenmaa 2010, 172.) Tämä ymmärtämys kasvaa lapsen saadessa ympärilleen lisää vuorovaikutussuhteita, esimerkiksi hänen siirtyessään päiväkotiin. Havainnoidessa muita lapsia ja aikuisia, lapsi kiinnostuu heidän tunteistaan sekä niiden syistä. (Kokkonen 2010, 83.)

5–7-vuotias lapsi hakee yhä tukea tunnesäätelyyn aikuisilta, mutta alkaa myös luottaa jo omiin taitoihinsa (Kokkonen 2010, 84). Mitä vanhemmaksi lapsi kasvaa, sitä järjestyneemmäksi hänen ryhmätoimintansa muuttuu. Ryhmätoimintaan osallistumisen myötä lapsi opettelee myös kontrolloimaan tunteitaan. Päiväkotikäisen lapsen kyky tunteiden kontrollointiin ei kuitenkaan ole vielä täysin kehittynyt ja hänen tunteensa ovat usein avoimesti esillä. Ristiriitatilanteessa tämän ikäinen lapsi ei myöskään osaa vielä ajatella toisten tunteita, vaan hänen oma etunsa menee aina muiden edelle. (Peltonen-Kullberg-Piilola 2005, 20.)

Lähestyessään kouluikää lapsi alkaa ymmärtää, että samassa tilanteessa olevilla ihmisillä voi olla paljonkin toisistaan eroavia tunteita (Damon 1983, 130). Hänen

ymmärtäessään millaisia tunteita muut ihmiset tietyissä tilanteissa kokevat, oppii hän samalla voivansa itse omalla käytöksellään vaikuttaa toisten tunteisiin. Kuusivuotiaana lapsi kykenee jo muuttamaan omaa tunneilmaisuaan ainakin osittain. Kun lapsi oppii piilottamaan omat tunteensa tai muokkaamaan niitä tilanteen vaatimalla tavalla ymmärtää hän toistenkin ihmisten tekevän niin. (Nummenmaa 2010, 174.)

Kuusivuotiaalla lapsella on jo muita päiväkotikäisiä suurempi ulkoinen kontrolli. Hän osaa jo esittää ulkoisesti tyyntä vaikka tunteet nousisivat esille hänen sisällään. Siirryttäessä koulumaailmaan tiukentuvat ulkoisen kontrollin vaatimukset entisestään. (Peltonen-Kullberg-Piilola 2005, 20.) Kuusivuotias lapsi pyrkii myös jäljittelemään juuri näkemiänsä tilanteita tai asioita. Tämän vuoksi kasvattajan on tärkeää kiinnittää huomionsa aitoon ja rehelliseen tunneilmaisuuun. (Kalliopuska 1990, 155–156.)

Lapsen kasvuolot, oppimishistoria ja tietyt neurologisperäiset oireyhtymät, kuten Asperger, Tourette tai ADHD saattavat aiheuttaa vaikeuksia tunteiden tunnistamisessa ja hallinnassa. Erityistä vaikeutta näiden taitojen suhteen nimitetään aleksitymiaksi. (Opetushallitus 2013.) Sana aleksitymia tarkoittaa tunnekyvyttömyyttä. Diagnoosin saaneella henkilöllä on vaikeuksia tunnistaa, nimetä sekä käsitellä ja ilmaista tunteita. Henkilö jolla on diagnosoitu aleksitymia, lukee monesti väärin muiden ihmisten sanojen ja kehonkielen kautta lähettämiä tunneviestejä. Hän ei osaa arvioida sopivaa rajaa toisen ihmisen kiusoittelemalle, vaan saattaa tahtomattaan loukata toista menemällä kiusoittelemalla liian pitkälle. (Luukkala 2011, 81–82.) Tunnekyvyttömyys on yleisempää miesten kuin naisten keskuudessa. Suomessa aleksitymiaa ilmenee noin kolmellatoista prosentilla väestöstä. (Opetushallitus 2013.)

5 TUNNEKASVATUS

Perinteisen koulumaailman käytännöt perustuvat ajatusmalliin, jonka mukaan älykkyys on tunteita arvokkaampaa (Talib 2002, 57). Nykypäivänä länsimaalaisessa kulttuurissa korostetaan kapeakatseisesti vain älyä ja tietoa. Kapeakatseisuuden vuoksi länsimaalaiset joutuvat etäälle ihmisyyden syvimmästä olemuksesta. Pelkkä älyn ja tiedon korostaminen johtaa helposti siihen, että ihmiset tuntevat olonsa turvattomiksi ja ahdistuneiksi. Samalla heiltä puuttuu avoimen ja aidon vuorovaikutuksen taito.

Vaikka länsimainen kulttuuri korostaakin älyä ja tietoa, ovat ihmiset alkaneet tiedostaa että hyvinvoinnin sekä menestymisen vuoksi heidän on tunnettava itsensä ja tultava toimeen erilaisten ihmisten kanssa. (Isokorpi & Viitanen 2001, 18.)

Teoreetikot ovat kiistelleet siitä voidaanko kasvatuksella vaikuttaa tunteisiin. Sangen yleisesti tunnustetaan kuitenkin, että kasvatusta vaikuttaa tunteiden ilmaisuun ja tiedostamiseen vaikka tunteisiin itseensä ei voitaisikaan vaikuttaa. (Puolimatka 2011, 42.) Kempainen (2000) on teoksessaan sitä mieltä, ettei mikään muu kasvatuksellinen tekijä kykene korvaamaan tunnekasvatusta. Hänen mukaansa tunteet vaikuttavat ihmisen tekemiin valintoihin enemmän kuin järki, sillä järki ja uskomukset jäävät tunteiden kokemisen alle tunteiden ollessa suurin ihmisen yksittäisen kokemisen alueista.

Jalovaaran mukaan (2005, 96) tunnetaitojen opettaminen tarkoittaa kykyä käsitellä aggressioita ja turhautumia sekä hallita hetken mielijohotteita. Näiden taitojen oppiminen on erittäin tärkeää, koska vaikeudet itsehillinnän ja impulssienhallintataitojen saralla toimivat esteenä ongelmanratkaisutaitojen kehittymiselle ja lapsuudenaikaisten ystävyyssuhteiden luomiselle. Pahimmassa tapauksessa tämä voi johtaa lapsen eristäytymiseen sosiaalisista tilanteista täysin. (Webster-Stratton 2011, 246, 223.) Lapsella tunnetaitojen hallitseminen voi tarkoittaa kykyä hillitä omia mielihalujaan tietyn tavoitteen tai päämäärän saavuttamiseksi. Lasta voidaan ohjata asteittain arvioimaan omia haluja ja tunteitaan sen jälkeen kun hän on kertonut ohjaajalle tunteistaan. (Puolimatka 2011, 121.)

Päiväkotien arki on olennainen osa lapsen tunnetaitojen kehitystä. Arjessa lapsella on ympärillään vertaisryhmä, jossa hän pääsee testaamaan omia tunnetaitojaan tasa-arvoisessa ympäristössä. (Repo 2013, 116–117.) Tunteiden kautta lapsi oppii päiväkodissa mitä elämä on, mihin voi luottaa ja mihin taas ei voi luottaa. Lapsi oppii toimimaan erilaisten ihmisten sekä omien toiveiden ja tarpeidensa kanssa. Päiväkodissa tunnekasvatusta alkaa lapsen ja aikuisen luottamuksellisesta vuorovaikutussuhteesta. (Isokorpi 2004, 127–129.)

Päiväkodeissa tunnekasvatusta toteutetaan esimerkiksi opettelemalla nimeämään omia ja toisten tunteita (Jalovaara 2005, 96). Nimeämisen lisäksi tietoisessa tunteiden opettelussa pyritään kuvaamaan tunnekokemusta sekä miettimään sen ilmaisua ja syitä

(Opetushallitus 2013). Myös leikit ja sadut toimivat hyvinä apukeinoina tunnetaitojen opettamiselle (Isokorpi 2004, 127). Näiden keinojen lisäksi olemassa on myös erilaisia tunnetaito-ohjelmia, joiden avulla lasten tunne-elämän kasvua pyritään tukemaan.

Yksi käytetyimmistä ohjelmista on Askeleittain-ohjelma, joka on ollut käytössä myös yhteistyökumppanina toimivassa päiväkotiryhmässä. Tämän ohjelman lähtökohtana on tutkimuspohjainen teoriatieto, jonka mukaan tunnetaitoja ja sosiaalista osaamista voidaan opettaa samalla tavalla kuin muitakin taitoja. (Askeleittain, 2005.) Painopisteenä Askeleittain ohjelmassa on nimenomaan vihan ja kiukun tunteiden kohtaaminen sekä käsittely rauhanomaisella tavalla. (Kokkonen 2010, 103.)

Tunteita käsitellään esikoulussa myös yleisen oppimateriaalin kautta. Kyseisessä esikouluryhmässä esiopetusmateriaalina käytetään Kirjakujan Eskarimäki-kirjasarjaa. Kirjasarja on suunniteltu tukemaan kuusivuotiaan lapsen ominaista tapaa oppia. Sen tarkoituksena on tukea ja kehittää lasten kasvua kohti kouluvalmiutta. Äidinkielen ja kirjallisuuden lisäksi materiaali käsittelee myös muun muassa ilmaisua ja elämäntaitokasvatusta. Osana elämäntaitokasvatusta oppimateriaalissa paneudutaan myös tunteisiin ja tunne-elämään liittyvään kasvuun. (Sanomapro 2014.)

6 TAIDE JA TUNTEET

Taide tarjoaa lapselle ainutlaatuisia elämyksiä ja kokemuksia, joita hän ei voi saavuttaa muuten kuin taiteen kautta (Pentikäinen 2006, 34). Taiteen professori Elliot Eisner on Salmisen teoksessa (2005, 213) maininnut yhdeksi taiteen tärkeimmäksi tehtäväksi sen tarjoaman mahdollisuuden liikkua mielikuvituksen sekä unelmien maailmassa. Taiteen avulla voimme nähdä asioita, joita emme aiemmin ole huomanneet ja tuoda näkyväksi sen mitä emme sanoin voi kuvata. Tällöin myös tietoisuuden piirimme laajenee. Taiteen tuottaman luomiskokemuksen ajatellaan olevan luontaisesti parantava prosessi. Taiteen luominen tarjoaa ihmiselle tavan ymmärtää itseään sekä muokata käyttäytymistään eheytyksen seurauksena. (Malchiodi 2011, 38.)

Kuvallinen ilmaisu antaa lapselle ensimmäisen mahdollisuuden jakaa ideoitaan ja tunteitaan konkreettisesti muille ihmisille. Kuvallinen taide jättää pysyvän jäljen tekijästään paremmin, kuin mikään muu todellisuutta kuvaava väline. (Salminen 2005, 54.) Tämän käsin kosketeltavan välineen avulla asioiden työstämistä voidaan jatkaa myös myöhemmin, tarkastellen taideteosta ja palauttamalla mieleen sen luomishetkellä esiin nousseita tunteita (Malchiodi 2011, 40–41).

Toisin kuin kielellinen rakenne, kuvataide ei vaadi täsmällistä järjestelmää tehdäkseen viestin ymmärrettäväksi. Lapsen teoksessa elementit voivat olla paperilla sekalaisessa järjestyksessä ja silti kuvan viesti on ymmärrettävissä. (Salminen 2005, 54.) Lapsen sosiaalinen ja emotionaalinen kasvu vahvistuvat taiteen kautta. Onnistumisen kokemukset vahvistavat lapsen itsetuntoa sekä kannustavat häntä itseilmaisuun. Samoin myös epäonnistuminen ja tunteen hallitseminen epäonnistumisen hetkellä luovat lapselle uskoa tämän omiin kykyihin. (Pentikäinen 2006, 32.)

Taide on hyvä keino opettaa tunne- ja vuorovaikutustaitoja kaikenikäisille ihmisille. Taiteen avulla voidaan ilmaista tunteita, laajentaa mielikuvitusta ja lisätä yleistä suvaitsevaisuutta. (Paalasmaa 2011, 16.) Taide tarjoaa ihmisille nonverbaalin ilmaisutavan tuoda esille omia unelmiaan, pelkojaan sekä kokemuksiaan (Pääjoki, 32). Taiteen avulla ihmisen on helpompi samaistua toisen ihmisen tilanteeseen ja hän voi tuoda ilmi tunnekokemuksia, joita ei välttämättä osaa sanallisesti kuvata (Hakkola 1991, 10). Ei ole olemassa yhtä ainoaa taidemuotoa, jonka avulla tunteita voitaisiin käsitellä sillä tunne-elämykset syventyvät kaikissa taiteenlajeissa (Seeskari 2006, 39).

Taidetta käytetäänkin yleisesti yhtenä terapiamuodoista tunne-elämän vaikeuksia omaavilla lapsilla (Seeskari 2006, 45). Erityisesti pienten lasten on todettu osaavan ilmaista itseään ja tunteitaan helpommin toiminnan kuin sanojen avulla. Taide edustaa lasten sisäistä ääneen lausumatonta maailmaa, sisältäen lasten tunteita, ajatuksia ja kokemuksia. (Malchiodi 2011, 54.)

Taideterapia on hoidollinen prosessi, joka sisältää erilaisten taiteellisten ilmaisumuotojen käyttöä. Taideterapian avulla pyritään kehittämään lapsen mielikuvitusta ja luovuutta, laajentaen samalla hänen elämysmaailmaansa. Tunne-elämän kehityksen tukimuotona taideterapia voi parhaimmillaan lisätä lapsen sosiaalista hyvinvointia sekä auttaa häntä tunne-elämän vaikeuksien ratkaisemisessa.

Taiteen kautta lapsi voi oppia refleктоimaan tunteitaan ja ymmärtämään oman toimintansa seurauksia. (Seeskari 2006, 45.)

Suurin osa erilaisista terapiamuodoista on riippuvaisia sanoista. Taideterapia kuitenkin tarjoaa ihmiselle tilaisuuden ulkoistaa tunteitaan sekä käsiteltäviä asioita taiteen kautta. Taideilmaisu voi toimia kommunikaation tukijana tai sen välineenä, mutta taiteen tekeminen herättelee ihmistä myös luovuuteen. Luovuuden herättämisen on katsottu olevan tärkeässä asemassa ihmisen terveyden ja hyvinvoinnin näkökulmasta. Taideilmaisu auttaa ihmistä lisäämään hyvinvointiaan, selviytymään emotionaalisesta stressistä, ratkaisemaan riitatilanteita sekä vähentämään ongelmia tuottavia käytösmalleja. (Malchiodi 2011, 38–41.)

Taide voi olla tekijälleen voimauttavaa sekä terapeutista myös ilman varsinaiseen taideterapiaan osallistumista. Taide on osa arkea ja jokapäiväistä elämää, eikä se katso aikaa, paikkaa tai tunnetilaa. Sanaa taide on erittäin vaikea määritellä, koska se näyttäytyy niin monissa muodoissa. Taiteen rajattomat mahdollisuudet ovat tärkeässä asemassa etenkin sen terapeutin ulottuvuuden kannalta. Jokainen ihminen voi purkaa omia tunteitaan taiteeseen, teki hän sitä maalaamalla, tanssimalla, näyttelemällä tai millä tahansa tavalla, minkä itse kokeekaan omimmaksi taiteenlajikseen. (Pusa 2009, 76.)

7 OPINNÄYTETYÖN LÄHTÖKOHDAT

Opinnäytetyöprosessimme lähti käyntiin omasta ideastamme toiminnallisen tunnekasvatusprojektin luomiseksi. Kehiteltyämme aiheita eteenpäin ja esiteltyämme ideamme hyväksytysti ideaseminaarissa, ryhdyimme ottamaan yhteyttä Mikkelin kaupungin päiväkoteihin. Heti ensimmäisessä päiväkodissa johon soitimme, aiheestamme innostuttiin kovasti ja kyseinen päiväkotitoimi valikoituikin opinnäytetyömme yhteistyökumppaniksi.

Yhteistyökumppaninamme toimineen päiväkodin johtajalla oli selkeä näkemys siitä, mikä päiväkodin ryhmistä hyötyisi projektistamme parhaiten. Ryhmäksi valikoitui esikouluryhmä, jossa oli jo ennen esikouluun siirtymistä havaittu vaikeuksia tunneilmaisussa, sosiaalisissa taidoissa sekä ryhmänä työskentelyssä. Käydessämme

itse havainnoimassa ryhmän toimintaa yhden aamupäivän aikana ja keskustellessamme ryhmän työntekijöiden kanssa osoittautui valinta oikeaksi. Ryhmän haastavuus oli selkeästi havaittavissa jo lyhyen tarkkailun jälkeen.

Lasten keskinäisissä suhteissa näkyi toisten tunteiden huomioimisen ja kunnioittamisen puutetta. Tämän lisäksi lapset puhuivat toistensa puheen päälle eivätkä keskittyneet kuuntelemaan sitä, mitä muut halusivat kertoa. Ryhmän sisälle oli selkeästi muodostuneet omat ydinporukat, joiden ulkopuolisiksi tietyt lapset tahtomattaan jäivät. Tämä heikensi selkeästi myös ryhmän keskinäistä vuorovaikutusta ja kykyä toimia yhdessä. Havainnoinnin pohjalta teoriakirjallisuuteen tutustuen valitsimme Tunneseikkailu-projektissa käsittelemämme tunteet. Valintamme kohdistui tunteisiin, joiden käsittely auttaisi mahdollisesti parhaiten ryhmän arjessa näkyviin ongelmakohtiin.

Teemaksi projektillemme valitsimme sirkuksen, koska ajattelimme tunteiden ilmenevän aiheen kautta selkeästi lapsille. Sirkuksen keskiössä on ihminen ja hänen tarpeensa koetella rajojaan fyysisen ilmaisun suhteen. Sirkusesitysten perustana ovat ihmisyyteen liittyvät tunteet kuten ilo, suru ja jännitys. Nämä perustunteiksi luokiteltavat tunteet näkyvät kaikki selkeästi sirkusesityksissä. (Purovaara 2005, 15, 21.)

8 TOIMINNALLISEN OSUUDEN TOTEUTUS

Tunnetuokiomme toteutettiin projektimuotoisesti kuuden viikon aikana. Valitsimme projektityöskentelyn työmuodoksemme, koska se on lapsille luontaista ja tukee heidän kokonaisvaltaista oppimistaan. Projektit ja teemat pitävät yllä lasten motivaatiota työskentelyä kohtaan ja antavat heille kokemuksia sekä elämyksiä. (Pentikäinen 2006, 35.)

Toteutimme projektin esikouluryhmässä, jossa oli yhteensä kuusitoista lasta. Ryhmän suuruuden vuoksi lapset oli jaettu kahteen ryhmään, jotka pyrittiin pitämään mahdollisimman samoina koko projektin ajan. Ryhmän oma lastentarhanopettaja suoritti ryhmäjaon niin, että molemmissa ryhmissä oli yhtä paljon kumpaakin sukupuolta. Sovimme jo alkuun ettemme itse jaa ryhmää, koska lastentarhanopettaja

tunsi lapset ja heidän persoonansa paremmin kuin me ulkopuolisina. Näin ollen hän pystyi muodostamaan lasten keskuudesta ryhmät, jotka toimivat parhaiten yhdessä. Sukupuolten välisen tasajaon lisäksi ryhmät pyrittiin muodostamaan myös niin, että niissä olisi tasapuolisesti sekä hiljaisempia että ulospäin suuntautuneempia lapsia. Näin pyrimme luomaan ympäristön, jossa erilaiset lapset saisivat tukea toisiltaan toiminnan aikana ja toimintatuokio pysyi mahdollisimman rauhallisena.

Toteuttaessamme toiminnan kahdessa ryhmässä mahdollistimme sen, että toinen meistä ohjaajista sai keskittyä tarkkailijan rooliin toisen ohjatessa toimintaa. Koska tunteet ovat arka ja omakohtainen asia kaikille ihmisille ja me tulimme ryhmään täysin ulkopuolisina henkilöinä, oli tuokioilla aina mukana ryhmän oma ohjaaja. Hänen tehtävänsä oli seurata toimintaa sivusta ja tukea lapsia, mikäli tunteiden käsittely ryhmässä herättäisi heissä voimakkaita tunnereaktioita.

Tuokiot toteutettiin kerran viikossa ja niihin sisältyi aloitus ja lopetuskerran lisäksi neljä tunnetuokiota, joista jokaisella käsiteltiin eri tunneparia. Lasten luottamuksen saamiseksi pidimme tärkeänä, ettei tuokioita aloiteta suoraan tunteista puhumalla, vaan tutustumalla ensin toisiimme. Tästä syystä pohjustimme toimintaamme aloitustuokion avulla. Koimme tärkeäksi myös sen, että lapsille muodostuu selkeä kuva siitä milloin projekti päättyy. Tämän vuoksi lisäsimme tunnetuokioidemme perään myös erillisen lopetustuokion.

Pituudeltaan tuokiot olivat noin 45 minuuttia kestäviä ja niihin sisältyi sekä keskustelua että toiminnallisuutta. Osallistaaksemme lasten vanhempia mukaan projektiin ja saadaksemme heidät tietoisiksi toimintamme sisällöistä, lähetimme heille lasten mukana tiedotteita. Tiedotteet lähetettiin jokaisen toimintatuokion jälkeen ja niissä kerrottiin lyhyesti, mitä tunteita tuokiolla oli käsitelty ja mitä tunteita/tunneparia seuraavalla viikolla tultaisiin käsittelemään.

Selkeyttääksemme projektimme kulkua olimme rakentaneet taulun, jossa projektin kestoja kuvattiin kartan muodossa. Karttaan oli merkitty jokainen tunnetuokio ja siihen lisättiin hahmoja sitä mukaa kun tuokiot etenivät. Tunnemaan kartta esiintyy kuvassa 1.

KUVA 1. Tunnemaan kartta

Jokaisella tuokiolla kohtasimme uuden hahmon, joka kaipasi lasten apua tiettyyn tunteeseen liittyvään ongelmaan. Siirtymistä kartalla johti sirkustirehtööri, jonka tavoitteena oli saada mukaansa kaikki vanhat sirkustaiteilijat, kootakseen sirkuksen uudelleen juhlaa varten. Lasten tehtävänä tuokiolla oli auttaa tirehtööriä sekä hahmoja ratkaisemaan heidän ongelmansa, jotta matkaa päästäisiin taas jatkamaan. Kuvassa 2 näkyvät kaikki tunneseikkailussa esiintyneet hahmot. Teimme hahmoista tuokioille niin kutsut tikkunuket. Nukeissa oli kaksi puolta, joiden avulla esittelimme lapsille molemmat tuokioilla käsitellyistä tunteista.

KUVA 2. Tunnemaan hahmot

Valitsimme ja suunnittelimme tunnuseikkailun hahmot sen perusteella, keitä sirkuksessa yleensä esiintyy ja mitkä esiintyjistä kuvastaisivat parhaiten ja selkeiten käsiteltäväksi valitsemiamme tunteita. Tämän lisäksi halusimme projektiin mukaan myös hahmon, joka esiintyisi jokaisella tuokiolla ja veisi projektiamme eteenpäin. Hahmoksi valitsimme tirehtöörin, koska myös varsinaisessa sirkuksessa tirehtöörin tehtävänä on kertoa katsojille seuraavista esiintyjistä ja johtaa sirkusesityksiä.

Iloa ja surua käsittelevälle tuokiolle hahmoksi valikoitui pelle. Sirkuksessa pellet ovat hahmoja, joiden tehtävänä on hauskuuttaa ja tuoda iloa katsojille. Toisaalta jokaisessa pellehahmossa on aina myös hieman surumielisyyttä. Esimerkiksi pellen kasvomaalaukseen kuuluu yleensä piirretty kyyneljuova. Rakkauden ja vihan tuokiolle taas halusimme kaksi hahmoa, joiden tuntemusten kautta voisimme käsitellä aihetta. Vihaisen leijonan sijaan tuokiollamme esiintyi vihainen leijonankesyttävä ja hänen rakastava ystävänsä leijona. Tällä halusimme tuoda esille ajatusta siitä, että jokainen voi välillä olla vihainen.

Kolmannella rohkeuteen ja pelkoon liittyvällä tuokiolla hahmona toimi trapetsitaiteilija. Sirkuksen esityksistä juuri nuorallakävelyssä ja trapetsitaiteessa esiintyvät vahvasti pelko ja vaara, jotka kiehtovat katsojia. Pelon lisäksi katsojissa herää myös ajatus siitä, kuinka rohkea trapetsitaiteilijan on oltava. Tämän vuoksi trapetsitaiteilija oli selkeä valinta tuokion hahmoksi.

Viimeisellä tunnetuokiosta mukaan sirkusjoukkoon liittyi vielä kaksi hahmoa; taikuri ja hänen avustajansa jänis. Näiden kahden hahmon kautta käsitelimme hyväksyntää sekä kateutta. Valitsimme parin hahmoiksemme siitä syystä, että heidän kauttaan aihe tuli mielestämme selkeimmin esille. Taikuri on aina esityksensä päätähti ja jänis hänen avustajansa, joka pääsee esityksissä vähemmän esille kuin taikuri. Sivun jääminen voi helposti ruokkia kateutta.

Hahmot tulivat tuokioilla esille sadun kautta. Sadun tehtävänä oli hahmojen esittelyn lisäksi johtaa tuokioita ja niiden toimintaa eteenpäin sekä liittää tuokiot lopuksi yhteen. Olimme itse kirjoittaneet sadun, jonka pohjalta johdimme keskustelua ja opastimme lapsia työstämään tunteitaan taiteen keinoin. Sadun avulla jäsensimme lapsille tuokion tarkoitusta ja johdattelimme heitä aiheen pariin.

Sadut, kuten taidekin auttavat lasta ymmärtämään häntä itseään sekä muita ihmisiä. Ne herättävät uusia ajatuksia sekä oivalluksia ja niiden avulla lapsi oppii tunnistamaan ja hyväksymään niin omia kuin muidenkin tunteita. Pelkojen voittaminen sekä lapsen itsetunnon kasvaminen tapahtuvat monesti sadun avulla. Parhaimmillaan sadut voivat vapauttaa lapsen luovuuden ja mielikuvituksen. (Jäppinen 2006, 60.) Näistä syistä satu olikin mielestämme hyvä keino lasten mielikuvituksen ja innostuksen herättämiseen tunnetuokioidemme taideosiota kohtaan.

Struktuuria luodaksemme olimme suunnitelleet etukäteen tietyn kaavan, jonka mukaisesti tuokiot etenivät. Tuokiot aloitettiin muistelemalla mitä aiemmin oli tehty ja keitä hahmoja olimme jo kohdanneet. Tämän jälkeen aloitimme varsinaisen työskentelyn lukemalla toimintaa pohjustavan sadun. Sadun pohjalta kävimme keskustelua tuokion tunneparista. Pyrimme viemään keskustelua lasten arkeen omilla esimerkeillämme ja etukäteen mietityillä kysymyksillä.

Keskustelun jälkeen alkoi toiminnallinen osuus, jossa käytimme joka viikko eri taidemenetelmää. Toiminnallisen osuuden loppuksi lapset saivat esitellä omaa tuotostaan muulle ryhmälle oman halunsa mukaan. Samalla he saivat kertoa omista tuntemuksistaan taidemenetelmän käyttöön liittyen. Teosten esittelyn tarkoituksena oli tukea ryhmän yhteishenkeä ja rohkaista lapsia itseilmaisuun sekä tunteidensa esille tuomiseen sanallisesti.

Parhaimmillaan taiteellinen työskentely on sosiaalista kanssakäymistä ja tähän pyrimme myös omissa tuokioissamme. Teosten tarkastelun yhdessä lasten kanssa on todettu vahvistavan heidän itsetuntoaan ja auttavan heitä oppimaan asioita toisiltaan. Kun töitä käsitellään yhdessä muodostavat ne yhdessä laajemman kokonaisuuden, eivätkä jää vain yksittäisiksi teoksiksi. (Pääjärvi 2006, 32.) Omassa projektissamme koimme esittelyn tärkeäksi juuri ryhmän yhteishengen kasvattamisen sekä keskustelun herättämisen kannalta. Usein teosten esittelyssä nousee esille uusia näkökulmia ja keskustelunaiheita, joita lapset eivät itse ole tulleet ajatelleiksi (Pääjärvi 2006, 32).

Tunnetuokion päätteeksi toiminnan sisältö ja tarkoitus koottiin yhteen satua jatkamalla. Sadun avulla lapsia kiitettiin toimintaan osallistumisesta ja pyrittiin tuomaan esille kuinka yhteistyöllä hankalatkin tilanteet saadaan ratkaistua. Projektin pitkäkestoisuuden vuoksi koimme tärkeäksi ylläpitää lasten kiinnostusta projektia

kohtaan arvuuttelemalla tuokion lopuksi, mitä seuraavalla kerralla mahtaisi tulla eteen.

Aloitustuokio

Aloitustuokiolla esittelimme lapsille itsemme ja projektimme. Oleellisena osana projektin esittelyä toimi myös seikkailumme matkanjohtajan, sirkustirehtöörin esittely. Esittelyn jälkeen luimme lapsille ensimmäisen osan sadusta, jonka avulla houkuttelimme lapsia mukaan toimintaan. Sadussa sirkustirehtööri pyysi lapsia auttamaan häntä sirkusseurueen uudelleen kokoamisessa. Sirkustirehtöörin pyynnön avulla pyrimme osallistamaan lapset mukaan toimintaan niin, että he kokisivat projektimme koko ryhmän yhteiseksi seikkailuksi.

Tutustumisen lisäksi tarkoituksenamme aloitustuokiolla oli ottaa selvää mitä lapset sillä hetkellä tunteista tietävät ja ajattelevat. Keskustellessamme lasten kanssa saimme myös tietoa siitä, millaiset ryhmän sosiaaliset taidot sekä keskustelutaidot olivat. Pohdimme yhdessä lasten kanssa muun muassa sitä, mitä heille tulee mieleen sanasta tunne – mitä tunteet heidän mielestään ovat ja miten tunteet näkyvät. Näiden kysymysten kautta totutimme ja haastoimme lapsia keskustelemaan tunteista.

Projektin osallistamista lisäsi myös tuokiolle suunnittelemamme toiminta, jossa jokainen ryhmän jäsenistä sai piirtää oman kuvansa, jotka liitettiin Tunnemaan-karttaan. Myös me ohjaajina olimme jo etukäteen tehneet omat hahmomme, lasten kuvien joukkoon liitettäväksi. Omilla kuvillamme osoitimme lapsille olevamme ryhmän tasavertaisia jäseniä, emmekä pelkästään ohjaajan roolissa toimivia ulkopuolisia henkilöitä.

Lisättyämme hahmot kartalle luimme lapsille toisen osan sadusta. Tämän osan tarkoituksena oli nostaa sekä ylläpitää lasten kiinnostusta ja uteliaisuutta tulevia tuokioita kohtaan. Tuokion lopuksi keskustelimme vielä sirkuksesta ja siitä, keitä sirkuksessa yleensä esiintyy.

Tuokio 1

Tuokiomme lähti käyntiin sadulla, jossa kohtasimme sirkustähtiin lukeutuvan Onnipellen. Pellen ongelmana oli hänen huonokuntoinen asuntovaununsa, joka kaipasi korjaamista ja koristelua. Koska Onni-pelle oli asuntovaununsa kunnosta surullinen, keskityimme ensimmäisenä surun käsittelemiseen. Keskustelimme lasten kanssa siitä, mikä heidät tekee surullisiksi ja miten surullisuus näkyy ihmisessä. Taiteen osalta johdattelimme keskustelua myös väreihin ja siihen, mitkä väreistä kuvasivat lasten mielestä surua.

Keskustelun jälkeen oli toiminnan vuoro. Tällä kerralla taiteellisena toimintana oli vesivärimaalaus. Lapset saivat maalata asuntovaunun koristeeksi kuvia joiden he ajattelivat ilahduttavan pelleä. Maalaamisen taustalla soi iloa kuvastavaa musiikkia. Tuokioilla käytetty musiikki valittiin meidän ohjaajien toimesta. Musiikki valikoitui sen mukaan, mikä tuotti meille hyvän olon tunteen ja toi ajatuksiimme tuokioilla käsiteltyjä tunteita. Teosten valmistuttua kävimme läpi lasten maalaukset kysellen heidän ajatuksiaan siitä, millä tavoin he ilahduttaisivat pelleä. Keskustelussa kävimme myös läpi sitä, millaiset asiat lapsia itseään ilahduttivat ja miten he ilahduttavat omia läheisiään.

Tuokio 2

Tuokioon liittyvässä sadussa uusina hahmoina esille tulivat leijona sekä leijonankesyttävä. Kaverusten ongelmaksi osoittautui paha riita, jonka selvittämisessä lapset olivat apuna. Tuokion aikana käsitelimme rakkautta ja vihaa tanssin avulla.

Soitimme lapsille CD-levyltä vihaiseksi miellettyä musiikkia ja pyysimme heitä tanssimaan musiikin edellyttämällä tavalla. Tanssin terapeuttisuus perustuu oletukselle siitä, että mieli ja keho ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Tämän vuorovaikutuksen kautta tuetaan tanssijan emotionaalista toimintakykyä. (Malchiodi 2011, 21.) Tanssin avulla lapsi oppii tunnistamaan omaa kehoaan ja saa kokemusta siitä, kuinka hän pystyy kehonsa avulla ilmaisemaan vallitsevaa tunnetilaansa (Anttila 2009, 18–20).

Kesken toiminnan vaihdoimme musiikin lempeään ja rauhalliseen kappaleeseen, jolloin lasten tuli muuttaa tanssityyliään uuteen kappaleeseen paremmin sopivaksi. Samalla kun lapset tanssivat lempeän musiikin tahtiin, aloitimme rakkauden tunteesta

keskustelemisen. Keskustelun jälkeen luimme jälleen tuokioon liittyvää satua eteenpäin.

Tuokio 3

Pelkoa ja rohkeutta siirryimme käsittelemään trapetsitaiteilijaa esittävän hahmon kautta. Tuokiota pohjustavassa tarinassa esittelimme Nellin, joka asui korkeassa talossa vuoren huipulla. Nellin ongelmana oli pelko putoamista kohtaan, eikä hän sen vuoksi uskaltanut laskeutua alas asunnostaan. Pelon vuoksi Nelli oli joutunut luopumaan myös ammatistaan trapetsitaiteilijana. Ryhmän tarkoituksena oli rohkaista Nelliä voittamaan pelkonsa omalla esimerkillään. Ennen toiminnallisen osuuden aloittamista keskustelimme lasten kanssa peloista yleisellä tasolla. Mietimme lasten kanssa asioita, joita ihmiset yleensä pelkäävät, miltä pelko tuntuu sekä miten pelko näkyy ihmisessä.

Taiteellisena menetelmänä käytimme muovailua. Lapset saivat käyttöönsä palan muovailuvahaa, josta heitä ohjeistettiin muovailemaan omia pelonkohteitaan tai asioita, joita heille tulee mieleen sanasta pelko. Kun teokset olivat valmiita, saivat lapset vuorollaan kertoa mitä heidän teoksensa esittivät. Esittelyn jälkeen pyysimme lapsia pareittain luokan eteen tuhoamaan teoksensa samaan aikaan, kun muut lapset kannustivat taustalla. Lakanan alla olevan teoksen sai tuhota haluamallaan tavalla esimerkiksi hyppimällä, polkemalla jalkaa tai käyttämällä apuna nyrkkejä.

Toiminnan jälkeen lapset saivat tarkastella tuhoutuneita teoksiaan ja kävimme keskustelua rohkeudesta sekä pelkojen voittamisesta. Keskustelun aiheena meillä oli muun muassa yleiset tavat, läheisten apu sekä omat toimintatavat pelon voittamiseksi. Tuokio loppui jälleen satuun, jossa kuvasimme oman pelkonsa voittaneen Nellin tunteita ja ajatuksia rohkeudesta.

Tuokio 4

Hyväksynnän ja kateuden käsittelyn aloitimme sadulla, jossa Tomi-taikuri kadehti naapurinsa jäniksen suurta huvilaa. Lähdimme liikkeelle määrittelemällä sanan kateus lasten kanssa ja keskustelemalla sen jälkeen muun muassa kateuden ilmenemisestä.

Tällä tuokiolla lukemamme satu oli koko toiminnan keskipisteenä, jonka pohjalta lähdimme työskentelemään vahaliituja apuna käyttäen. Luimme sadun molemmille ryhmille kahteen kertaan, jonka jälkeen lapset saivat piirtää mitä heille jäi sadusta mieleen. Toiminnan jälkeen nostimme keskustelussa esille tavat kateuden hälventämiseen sekä tunteen tarpeellisuuden.

Lopetustuokio

Varsinaisen toiminnan päätteeksi halusimme toteuttaa lapsille sirkustaiteeseen pohjautuvan temppuradan. Temppuradan tarkoituksena oli ilmentää juhlaa, joka sirkustirehtöörillä oli sadussamme ollut tavoitteena tunneseikkailuun lähdetessä. Olimme rakentaneet radan valmiiksi ennen lasten tuloa liikuntasaliin ja pohjustimme toimintaa lukemalla lapsille kirjoittamamme sadun loppuun. Lopetustuokiolla kaikki lapset osallistuivat toimintaan yhtä aikaa, jolloin saimme tilanteeseen enemmän juhlan tuntua.

Rata koostui neljästä eri rastista, joista jokainen liittyi jollain tapaa tunneseikkailun aikana tutuksi tulleisiin hahmoihin sekä heidän esiintymistaitoihinsa. Rastit olimme erottaneet toisistaan kartioilla selkeyttääksemme lapsille radan kulkua. Jokaisella rasteista oli oma ohjaajansa varmistamassa turvallisuutta sekä auttamassa ja neuvomassa lapsia toiminnassa. Ohjaukseen saimme apua ryhmän varsinaisilta työntekijöiltä.

Onni-pellen rastille olimme valinneet trampoliinin, jonka kautta lapset saivat hypätä isolle patjalle erilaisia pellehyppyjä. Leijonan sekä leijonankesyttäjän rastilla lapset saivat leikkiä leijonaa ja selvittää samalla esteitä. Trapetsitaitelija Nellin rasti taas perustui esteiden ylittämiseen narujen ja renkaiden avulla. Tällä rastilla lapset saivat myös kokeilla renkaissa roikkumista ja tasapainoilua. Viimeisellä taikurin ja jäniksen rastilla lapset harjoittelivat keskittymistä ja tarkkuutta.

9 PALAUTE

9.1 Palautteen kerääminen

Projektimme rakentui päiväkodin työntekijöiden havainnoille siitä, että ryhmän lasten tunnetaitojen kehitys tarvitsee tukemista. Tämän vuoksi pidimme tärkeänä sitä, että saamme myös vanhemmilta mielipiteitä ja näkemyksiä lastensa tunneilmaisusta ja tunnetaidoista. Saadaksemme nämä mielipiteet ja näkemykset esille laadimme palautekyselyn, joka lähetettiin lasten koteihin projektin päättyttyä.

Palautekyselyn avulla vanhemmat saivat tuoda ajatuksiaan anonyymisti sekä mahdollisimman avoimesti esille. Pyysimme myös lasten vanhemmilta palautetta ja kommentteja projektistamme ja sen toimivuudesta. Palautekyselyn kautta vanhemmat saivat myös kertoa omia ajatuksiaan sekä mielipiteitään tunnekasvatuksesta ja sen tärkeydestä. Kyselyyn vastasi 75 % perheistä, joten vastausprosentti oli todella hyvä.

Palautekyselyssä pyysimme vanhempia kuvailemaan mitä lapset ovat kertoneet heille tunnetuokiosta, mitä mieltä lapset ovat olleet niistä ja mitä he ovat oppineet niiden aikana. Vanhemmilta pyrimme saamaan tarkempaa kuvaa siitä, miten he kokevat lapsensa tunnetaidot ja osaako lapsi heidän mielestään hallita ja nimetä omia tunteitaan sekä nimetä ja ottaa huomioon muiden tunteita.

Palautekyselyn avulla saimme myös palautetta lapsilta iltseltään. Kotiin lähetetyn kyselyn kautta lapset saivat kertoa tutussa ilmapiirissä ja turvallisen aikuisen läsnä ollessa omista tunteistaan ja mielipiteistään projektiamme kohtaan. Lapset saivat myös sanallisesti kuvata vanhemmilleen, kuinka he ilmaisevat omia tunteitaan ja tulkitsevat muiden tunteita. Kysyimme lapsilta myös mielipidettä siitä, mikä tuokiosta oli ollut mieluisin ja mikä taas epämieluisin. Tekstin joukossa esiintyvät lainaukset on koottu Palautekyselykaavakkeeseen saamistamme lasten ja heidän vanhempiensa tuottamista vastauksista.

9.2 Vanhempien palaute

Kysyimme miten lapset vanhempiensa mielestä ilmaisevat tunteitaan, kuinka avointa tunneilmaisu on ja millaisissa tilanteissa tunneilmaisua tapahtuu. Vanhemmat vastasivat lastensa tunneilmaisun olevan avointa ja spontaania. Heidän mukaansa lapset osaavat jo säädellä omia tunteitaan niin, etteivät ne ehkä näyttäytyä esikoulussa niin vahvasti kuin kotona. Myös empatian osoittaminen muita kohtaan mainittiin

useissa vastauksissa. Lapset osaavat lohduttaa ja auttaa kaveriaan sekä tukea tätä tunnetilan ollessa päällä.

”Ilmaisee tunteitaan spontaanisti, ei säästele eikä panttaa.”

Ryhmän lasten omien ja muiden tunteiden nimeämisen suhteen vanhempien vastaukset olivat samansuuntaisia kuin omat havaintomme. Lapset osasivat heidän mukaansa nimetä ainakin omia tunteitaan hyvin. Tunteiden hallinnan kohdalla taas vanhemmat kokivat lastensa tarvitsevan vielä tukea, etenkin vihan ja suuttumuksen hallinnan suhteen.

”Viihanhallintaa harjoitellaan, ettei omaisuutta tärveltyisi...”

Vanhemmat pitivät varhaiskasvatuksessa tapahtuvaa tunnekasvatusta erittäin tärkeänä. Heidän mukaansa tunnekasvatusta pitäisi toteuttaa jo pienten lasten päiväkotiryhmissä. Myös ryhmätoimintaa pidettiin tunne-elämän kasvun kannalta tärkeänä. Ryhmän kautta lapsen koetaan saavan vertaistukea ja opitaan samalla myös ryhmätoimintaa ja siihen liittyviä sääntöjä. Vanhemmat korostivat myös perheiden asemaa tunnekasvatuksessa, heidän mukaansa pohja tunteiden oppimiselle luodaan jo kotikasvatuksella.

”Pidän (tunnekasvatusta) tärkeänä ja toteutus ryhmässä hyvä, lapsi saa vertaiskokemuksia.”

Yhteydenpitoa opinnäytetyön tekijöiden ja perheiden välillä vanhemmat pitivät riittävänä sekä hyvin toimineena. Eräs vanhemmista toi myös esille mielipiteensä siitä, kuinka tärkeänä hän opiskelijoiden sekä ammattilaisten yhteistyötä pitää. Myös tunnekirjon käytännöllistämistä pidettiin hyvänä ideana.

”Vanhemman näkökulmasta arvokasta yhteistyötä, jota kannustan jatkamaan.”

9.3 Lasten palaute

Vastauksista nousi esille kuinka vahvasti lapset olivat innostuneita tuokioistamme. Tuokioiden toiminnalliset osuudet olivat jääneet lapsille hyvin muistiin ja niistä oli

kerrottu myös kotona vanhemmille. Erityisesti pelko ja rohkeus -tuokion pelottavien asioiden muovailu sekä pelkojen tuhoaminen oli jäänyt lasten mieleen. Lapset kokivat tunnetuokiot kivoina ja heistä oli hauska tehdä asioita yhdessä.

Kysyttäessä lapsilta heidän mielestään mieluisinta ja epämieluisinta tunnetuokiota, vastaus oli mieluisimman tuokion osalta yksiselitteinen. Epämieluisimman tuokion kohdalla vastauksissa oli havaittavissa enemmän hajontaa. Lasten mielestä paras tunnetuokioista oli rohkeus ja pelko. Lasten innostus aihetta kohtaan oli havaittavissa jo tuokion aikana. Epämieluisin tuokioista oli vastausten perusteella ensimmäinen, iloa ja surua käsitellyt tunnetuokio.

”Ei kannata olla kateellinen, ei ole hyötyä. Ei tarvitse pelätä, pelkonsa voi voittaa.”

Lapset kokivat oppineensa tunnetuokioilla monenlaisia asioita, kuten tunteiden tunnistamista ja näyttämistä sekä pelkojen voittamista. Lasten vastauksista heijastui kuva siitä, että tuokioiden perimmäinen tarkoitus oli jäänyt heidän mieleensä. Tämä kertoo siitä, että tuokiomme ovat oikeasti herättäneet lapsissa ajatuksia ja haastaneet heitä käsittelemään omia tunteitaan tarkemmin. Myös asiat ja kysymykset, joista olimme tuokioilla keskustelleet, näkyivät vastauksissa. Tämä korostaa sitä kuinka tärkeää on sisällyttää toimintaan myös ohjattua keskustelua käsiteltävästä aiheesta.

9.4 Päiväkodin palaute oppaasta

Projektimme palautteenantajina toimivat ensisijaisesti esikoululaiset ja heidän vanhempansa. Projektin tuotoksena loimme kuitenkin myös oppaan, jonka toimivuudesta ja sisällöistä pyysimme palautetta esikouluryhmän lastentarhanopettajalta. Palautteen pyysimme vapaamuotoisesti sähköpostilla, toimitettuamme oppaan yhteistyökumppanina toimineeseen päiväkotiin.

Saamamme palaute oli erittäin positiivista ja kannustavaa. Opasta pidettiin hyvänä ja toimivana kokonaisuutena, jonka avulla pääsee todella hyvin sisälle käsiteltävään aiheeseen. Teemana käyttämämme sirkus oli palautteenantajan mielestä hyvä, koska aihe oli ainakin jollain tapaa tuttu jokaiselle lapselle. Tällöin myös aiheesta keskusteleminen oli lapsille helppoa. Tuokioita pidettiin soveltuvina myös

nuoremmille lapsille. Tosin tällöin keskustelun osuutta pitäisi mahdollisesti vähentää. Esikouluikäisten kanssa aiheesta keskusteleminen on hyvä ajatus.

Tuokioiden aloituksena ja lopetuksena käyttämäämme satua pidettiin erityisesti rakenteen kannalta hyvänä ideana. Myös se että asioita käsiteltiin monilla eri tavoilla ja taidemuodoilla, oli palautteen mukaan hyvä asia. Tunneseikkailu nähtiin kokonaisuutena, joka tulisi erityisesti sen sisältämän kerronnallisen osuuden vuoksi toteuttaa yhdessä osassa. Se onko kerran viikossa toteutetut tuokiot liian nopea tahti niinkin suurten asioiden, kuin tunteiden käsittelemiselle, oli mietityttänyt palautteenantajaamme. Toisaalta lapset taas muistavat asiat paremmin, kun niitä käsitellään tiiviiseen tahtiin.

10 OMA ARVIOINTI

10.1 Tunneseikkailu-projekti

Tunneparien käsittelyjärjestyksen valinta oli tärkeä osa tuokiokokonaisuutemme suunnittelua. Valinta osoittautui haastavaksi, koska jokaisen tunneparin kohdalla oli olemassa se riski, että aihe herättäisi jossakin lapsista vahvoja tunnereaktioita. Ajattelimme kuitenkin aloittaa käsitteillä ilo ja suru, jotka olisivat lapsille tutumpia, kuin viimeisellä tuokioista käsittelemämme hyväksyntä ja kateus. Luomamme rakenne osoittautui toimivaksi, esimerkiksi kolmanteen pelkoja käsittelevään tuokioon mennessä olimme lapsille jo niin tuttuja, että he uskalsivat kertoa meille varsin avoimesti omista peloistaan. Lasten avoimuus peloista ei luultavasti olisi ollut yhtä suurta, jos tuokiokokonaisuus olisi aloitettu aiheella pelko.

Rakenteeseen kuuluvat alku- ja lopetustuokioiden olivat myös kokonaisrakenteen ja luottamussuhteen luomisen kannalta erittäin tärkeitä. Aloitustuokion vapaamuotoinen keskustelu ja itsensä esitleminen piirroskuvan kautta lähensi meitä ohjaajia ryhmän kanssa. Aloitustuokion aikana lapset saivat kysellä meiltä projektistamme, siitä mitä oli tulossa ja miksi projektia tehtiin. Tällöin pystyimme keskittymään tunnetuokioilla ainoastaan varsinaisen aiheen käsitteelyyn. Lopetustuokion sisällyttäminen rakenteeseen oli tärkeää projektin selkeän loppuun päättämisen kannalta. Tuokion kautta lapsille tuli ymmärrys siitä, että toiminta oli meidän osaltamme ohi.

Luomamme Tunnemaan kartta oli esillä esikoululuokassa koko projektimme ajan. Kootessamme tavaroitamme tunnetuokioiden jälkeen, huomasimme useasti lasten jäävän itsenäisesti tutkimaan karttaa. Lapset muistelivat ääneen kavereilleen, mitä edellisillä kerroilla oli tehty ja arvuuttelivat, mitä jatkossa oli tulossa. Kartan avulla lasten oli helppo palauttaa mieleen edellisiltä kerroilta jääneitä muistoja. Tässä suhteessa kartta toimi erinomaisesti. Se kokosi projektin tunnetuokioiden yhteen pitäen kokonaisuuden selkeänä.

Myös kirjoittamamme satu yhdisti tuokioiden tiiviisti toisiinsa. Tunnemaan kartta ja sirkuksen kokoamisesta kertova satu toimivat hyvin yhdessä. Projekti ei olisi toiminut niin hyvin kokonaisuutena, jos olisimme käyttäneet tuokioillamme vain toista niistä. Sadun lukeminen jokaisen tuokion alussa herätteli lasten mielenkiintoa toimintaa kohtaan. Vaikka lasten toiminta saattoi tuokion alkaessa olla levotonta, sai satu heidät yleensä rauhoittumaan ja keskittymään siihen mitä oli tulossa. Toiminnan aikana lapset miettivät usein, mitä sadun lopussa tulisi tapahtumaan.

Sadun jaottelu tuokion alkuun ja loppuun takasi sen, että tuokio sisälsi vuorotellen sekä keskustelua ja kuuntelua että toiminnallista tekemistä. Tällöin lasten mielenkiinto ja keskittyminen säilyivät parhaiten ja toiminta pysyi meidän hallinnassamme. Loppusadun lukeminen ikään kuin palkitsi lapset tuokion toiminnasta ja loi tuokiolle selkeän lopetuksen.

Ohjaaminen sujui meiltä mielestämme hyvin. Toimimme onnistuneesti yhteistyössä, tukien toinen toistamme. Tuokioiden suunnitteleminen ja valmisteleminen tarkkaan etukäteen, takasi rauhallisen ilmapiirin ja loi turvallisuuden tunnetta. Tietenkin pyrimme olemaan myös luovia, huomioimaan tilanteen ja tarttumaan lasten ajatuksiin, sekä kommentteihin. Ongelmaksi tässä muodostui ajan rajallisuus, emme pystyneet käsittelemään kaikkia esille nousseita aiheita niin tarkasti, kuin lapset olisivat ehkä niitä halunneet käsitellä. Tällaisissa tilanteissa pyrimme kuitenkin poimimaan lasten ajatuksista pääkohdat ja eniten keskustelua herättäneet aiheet, joita nostimme esille keskustelun loppuyhteenvedossa.

Toiminnan aikana lapset rohkaistuivat tunnistamaan ja kuvailemaan omia ja muiden tunteita niin sanojen kuin taiteen kautta. Lapset saivat lisää kokemusta ja onnistumisen

elämyksiä ryhmämuotoisesta työskentelystä. Projektin aikana saimme lapset keskittymään tunnetuokioidemme aiheisiin, oppimaan oman vuoron odottamista sekä toisten puheenvuorojen kunnioittamista. Tunnetuokioidemme aikana lapset oppivat siihen, että kun esimerkiksi teoksia esitellään, on jokaisella oma puheenvuoronsa, jonka hän saa halutessaan käyttää. Tällöin muiden lasten tehtävänä on kuunnella, mitä toisella on sanottavana. Tuokioiden ryhmäjako oli suunniteltu sellaiseksi, että niissä olisi mahdollisimman vähän jo ennestään oman porukan muodostavia lapsia. Tällä saimme lapset toimimaan yhdessä ja tekemään yhteistyötä sellaisten ryhmätovereiden kanssa, joiden kanssa he eivät ehkä arjessa toimisi.

Päätös ryhmän jakamisesta kahteen eri pienryhmään, oli projektin onnistumisen kannalta välttämätön. Ryhmäjaosta hyödyimme niin me ohjaajat, kuin myös lapset. Pienryhmätoiminta mahdollisti sen, että pystyimme huomioimaan lapsia ja heidän ajatuksiaan paremmin sekä tukemaan heitä tarpeen vaatiessa henkilökohtaisesti. Sukupuolen ja persoonallisten piirteiden mukaan tehdyn ryhmäjaon avulla onnistuimme luomaan lapsille mahdollisimman rauhallisen työskentelyilmapiirin ja tukemaan heidän itseilmaisuaan.

Tuokioiden havainnoinnin kannalta oli hyvä, että vain toinen meistä toimi tuokion ohjaajan roolissa. Tällöin toinen pystyi keskittymään ryhmän toiminnan seuraamiseen, sekä lasten tukemiseen toiminnan aikana. Roolijako mahdollisti myös sen, että pystyimme antamaan toisillemme välitöntä palautetta. Havainnoijan roolissa ollut huomioi usein myös paremmin lasten keskuudesta nousevia keskustelunaiheita ja pystyi tukemaan aiheen esille nostamista kertomalla aiheista ohjaajalle.

10.2 Tuokioiden toiminta

Vesivärimaalauksen valitseminen ensimmäisen toimintatuokion taiteelliseksi osuudeksi osoittautui toimivaksi ratkaisuksi. Maalaaminen oli lapsille tuttua, joten meidän ei tarvinnut erikseen ohjeistaa lapsia taidemuodon haltuunottoon. Lapset innostuivatkin maalaamaan papereilleen hienoja ja värikylläisiä maalauksia.

Halumme saada projektiin mukaan myös muita taidemuotoja kuin kuvataide sai meidät valitsemaan yhdeksi toiminnallisista osuuksista tanssin. Tanssi toi toiminnallisiin osuuksiin vaihtelua. Lapset saivat liikkua ja ilmaista itseään kehonsa

kautta, mutta toteutuksessa jouduimme rajoittamaan heidän itseilmaisuaan tilan rajallisuuden vuoksi. Lisäksi kokonaisuus jäi omasta mielestämme hieman hajanaiseksi, koska jouduimme vaihtamaan levyä musiikkityylin vaihtuessa ja tällöin tuokioon syntyi ylimääräisiä taukoja. Lapset tarvitsivat myös paljon tukea toiminnan aloittamiseen. Etenkin pojat vastustivat tanssimista aluksi jyrkästi. Vaikka tanssiminen olikin heille aluksi epämieluisaa, aikuisten malliesimerkin avulla he innostuivat lopulta toiminnasta, tanssien innostuneesti etenkin vihaisen musiikin tahtiin. Pojilta nousi tuokion lopuksi myös toive jatkaa tanssimista.

Myös musiikin valinta tuokiolle osoittautui haastavaksi. Etenkin musiikkia, joka kuvaisi vain rakkautta, oli haastavaa löytää. Musiikin pohjalta käymässämme keskustelussa sana rakkaus sekoittuikin välillä iloon. Tanssin kannalta tärkeimmäksi huomioksi nousi ohjatessamme keksimämme idea pyytää lapsia sulkemaan silmänsä tanssin ajaksi. Tällöin lapset keskittyivät vain tanssimiseen ja uskalsivat ilmaista itseään vahvemmin, tietäessään etteivät muut lapset näkisi heidän tanssiaan. Itseilmaisun rajaaminen luomalla jokaiselle lapselle muotopalojen avulla oma tanssialue, oli tältä osin lasten turvallisuuden kannalta tärkeä asia.

Toiminnallisista tuokioista pelkoa ja rohkeutta käsittelevä tuokio toimi toiminnallisena kokonaisuutena parhaiten. Toiminta eteni johdonmukaisesti ja lapset olivat motivoituneita muovailemaan antamamme ohjeistuksen mukaan. Lapset keskittyivät toimintaan, eikä aiheesta eksymistä tapahtunut juurikaan. Pelkoa edustavien töiden tuhoaminen innosti jopa ryhmän hiljaisimmat lapset mukaan toimintaan. Lasten keskuudessa oli havaittavissa teosten tuhoamistilanteessa vahvan yhteishengen esille tuleminen. Lapset taputtivat ja kannustivat toisiaan tuhoamaan pelkonsa.

Suunnittelussa vaikeinta oli suunnitella toimintaa kateutta ja hyväksyntää käsittelevälle tuokiolle. Mietimme ensin draaman käyttöä taidemuotona, mutta oman epävarmuutemme ja kokemattomuutemme draamatyöskentelyä kohtaan hylkäsimme ajatuksen. Lisäksi pyrimme ajattelemaan myös lasten persoonia sillä ryhmän joukossa oli monia lapsia, joille jo tunteiden ilmaiseminen tanssin kautta oli haastavaa. Näiden syiden vuoksi valitsimme toiminnalliseksi osuudeksi sadun piirtämisen.

Sadun piirtäminen osoittautui kuitenkin myös yllättävän vaikeaksi toteuttaa. Osa lapsista ei kyennyt sisäistämään satua ensimmäisellä lukemiskerralla, joten

jouduimme lukemaan sen uudelleen. Tämän lisäksi osaa lapsista piti houkutella mukaan toimintaan, koska he olisivat halunneet ohjeen annon sijaan piirtää oman piirustuksensa aiheen ulkopuolelta. Vaikka pyrimmekin työskentelyn aikana muistuttamaan lapsia siitä mitä heidän oli tarkoitus piirtää, esiintyi teoksissa silti paljon aiheen ulkopuolelta olevia kuvia. Annoimme lasten käyttää omaa muistiaan ja mielikuvitustaan, mutta samalla pyrimme myös estämään täydellisen aiheesta eksymisen. Myös tilassa esillä ollut Tunnemaan kartta vaikutti teosten sisältöön. Monet lapsista kopioivat teoksiinsa kuvia taulusta, eivätkä luetusta tarinasta. Toisaalta taas osan lapsista kohdalla kartta toimi selkeästi muistia ja ajattelua tukevana apukeinona.

10.3 Keskustelu

Varsinaisen toiminnan lisäksi myös keskustelu oli erittäin tärkeä osa tuokioitamme. Oli hienoa huomata, kuinka omatoimisesti lapset veivät keskustelua eteenpäin. Jokaisella kerralla keskusteluista pystyi havainnoimaan lapsille tärkeitä asioita ja ihmissuhteita. Tunteiden käsitteleminen oman arjen kautta oli lapsille luonnollista. Heidän kertomansa esimerkit tietyn tunteen kokemisesta käsittelevät lähes poikkeuksetta lasten omaa lähipiiriä, kuten perhettä tai kavereita. Lapset pohtivat yhdessä paljon sitä, kuinka yksilöllisesti tunteet näyttäytyvät ihmisillä ja miten eritavoin jokainen tulkitsee omat sekä toisten tunteet. Tästä esimerkkinä toimii alla oleva keskustelu peloista.

”Mä teen laivan!”

”Eihän laiva oo pelottava? (mieltii hetken) ...

Hei, mut laivahan voi upota, mäkin pelkään sellaista!”

Esimerkin pojat muovailivat kolmannella tuokiolla pelkojensa kohteita. Muovailun lomassa lapset aloittivat oma-aloitteisesti keskustelun siitä, mitä he pelkäävät. Keskustelua sivusta seuranneina huomioimme, kuinka lapset eivät vähätelleet toistensa pelkoja, vaan pyrkivät pikemminkin pohtimaan ja ymmärtämään niitä. Tämä tunteiden yksilöllisyyden pohdinta näkyi myös käsitellessämme iloa ja surua. Toiminnan tarkoituksena oli maalata iloa tuottavia asioita, yhden pojan maalaukset sisälsivät lähinnä kuitenkin zombeja ja konekiväärejä. Lasten esitellessä maalauksiaan toisilleen, tämän pojan kohdalla, muiden lasten keskuudesta nousi vahva, yhteinen mielipide siitä, ovatko kyseiset asiat iloa tuottavia. Lapset totesivatkin pojalle yhteen

ääneen: ”*Ei noi oo iloisia!*” Mieliä tuli ryhmältä oma-aloitteisesti, jolloin poika ryhtyi henkilökohtaisesti miettimään asiaa tarkemmin ja totesi muiden olevan oikeassa

Samanlaisia tilanteita tuli esille myös muiden tuokioiden aikana. Ohjaajina havainnoimme koko ajan lasten teoksia ja kiinnitimme huomiota yleisestä käsityksestä poikkeaviin tunteiden kuvauksiin. Emme kuitenkaan halunneet sanella ja luokitella lapsille mikä on esimerkiksi iloista tai surullista. Tämän vuoksi olikin erittäin positiivista huomata, kuinka lapset oma-aloitteisesti nostivat asian esille ja käsittelivät sitä yhdessä.

Mikään tuokioiden aiheiksi valitsemistamme tunteista ei osoittautunut toista vaikeammaksi käsitellä. Ryhmän ollessa meille vieras pyrimme pitämään esimerkiksi surua koskevan keskustelun lähinnä arkisissa tilanteissa näkyvänä surullisuutena. Eräs tyttöistä kuitenkin nosti omatoimisesti esille kuoleman, josta seurasi paljon keskustelua lasten keskuudessa.

”Kun mun isotäti kuoli niin mä olin surullinen.”

Kuolemasta keskusteleminen osoittautui tilanteessa tärkeäksi lapsille, joten annoimme heille tilaa aiheen käsittelylle. Käsiteltyään asiaa aikansa, lapset johdattelivat keskustelun itse muihin suruun liittyviin asioihin. Lasten keskustelu etenikin yleisesti omalla painollaan, eikä meidän ohjaajina tarvinnut puuttua sen kulkuun. Ainoastaan pelkoja käsiteltäessä keskustelu eksyi aiheesta ja jumittui niin vahvasti videopelien maailmaan, että jouduimme puuttumaan keskustelun kulkuun.

Aihe oli noussut esille myös edellisillä tuokioilla ja tällä kertaa keskustelu sisälsi myös vääriä käsityksiä videopelien ikärajojen tarkoituksesta. Havaittavissa oli myös vaikeuksia erottaa pelimaailmaa todellisesta maailmasta. Esimerkiksi eräs pojista kertoi pelkojen voittamisesta puhuttaessa oman mielipiteensä siitä, kuinka pelon voi voittaa konekiväärillä. Ryhmässä oli useita lapsia joiden toiminnassa pelimaailma ja sen vaikutukset näkyivät vahvasti. Lapset puhuivat peleistä yleisessä keskustelussa jatkuvasti ja nostivat aiheen esille myös tunteita koskevaan johdettuun keskusteluun, sekä tuokioilla tehtyihin taideteoksiin. Luonteeltaan pelit, joista lapset yleisimmin puhuivat, olivat väkivaltaa sisältäviä, osittain ikärajaltaan esikoululaiselle sopimattomia pelejä.

Aiheen noustessa esille jokaisella tunnetuokioista jääme miettimään, kuinka kyseiset pelit vaikuttavat lapseen ja heidän tunne-elämänsä kehitykseen. Teoriakirjallisuuden mukaan liiallinen videopelien pelaaminen, television katsominen, sekä internetin selailu voivat tutkitusti aiheuttaa lapsessa ylikuormitusta. Tämän seurauksena lapsi ei kykene työstämään ja sisäistämään pelien itsessään aiheuttamia tunnereaktioita. (Seeskari 2006, 39–40.) Liiallisten teknisten laitteiden käytön on myös todettu köyhdyttävän lapsen tunne-elämää. Tekniset laitteet ovat mekaanisia ja niiden aiheuttamat tunnereaktiot ovat yksisuuntaisia, toisin kuin ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa, kuten leikissä lapsi pystyy heijastamaan tunteitaan vertaisryhmän avulla ja kokee vastavuoroisia tunnereaktioita. (Seeskari 2006, 39–40.)

Lasten kanssa päivittäin työskentelevät asiantuntijat kokevat liiallisen teknisten laitteiden käytön seurausten näkyvän lasten aggressiivisuutena, keskittymiskyvyn vaikeuksina sekä erilaisina pelkoina. Seurauksia on havaittavissa eniten lapsilla jotka katsovat tai pelaavat paljon aggressiivisia ja ikätasolleen sopimattomia elokuvia sekä videopelejä. (Seeskari 2006, 40.) Tulevina varhaiskasvatuksen ammattilaisina koemme kuitenkin vaikutusmahdollisuutemme lasten pelaamisen suhteen olevan valitettavan pieni. Pelaaminen tapahtuu kuitenkin ensisijaisesti kotona, minkä vuoksi vastuu pelaamisen määrän seurannasta sekä pelattavien pelien ikärajoitusten noudattamisesta on lasten vanhemmilla. Varhaiskasvatuksen osalta koemme ainoaksi keinoksi vaikuttaa tilanteeseen keskustelun lasten vanhempien kanssa.

Keskusteltaessa pelaamisen vaikutuksista on kuitenkin otettava huomioon lasten yksilöllisyys. Siihen, miten pelien vaikutukset näkyvät lapsessa, vaikuttaa vahvasti hänen oma persoonansa ja tilanteeseen heijastuvat tekijät. Näitä tekijöitä ovat esimerkiksi pelien sisällöt ja ominaisuudet. Myös pelaamisen pitkäkestoisuus vaikuttaa vaikutusten vakavuuteen. (Andersson & Dill 2000.)

Ohjaajina koimme tärkeäksi oikaista vääriä käsityksiä ja selventää lapsille pelimaailman ja todellisen maailman eroa. Iso osa kolmannen tuokion keskusteluajasta meni aiheen käsittelemiseen, mutta koimme asian olevan sillä hetkellä lapsille niin tärkeä, ettei sen käsittelyä voinut sivuuttaa tai siirtää myöhemmäksi. Vaikka keskustelun aihe eksyikin välillä hieman sivuraiteille, saimme

aikaan myös sisällöllisesti hyvää keskustelua. Lapset osasivat kuvailla pelon lisäksi myös rohkeutta sekä nostaa esille ajatuksia siitä, miten rohkeutta voisi kasvattaa esimerkiksi läheisten avulla. Lapsilla oli vahva ajatus siitä, ettei pelon kanssa tarvitse olla yksin vaan siihen voi hakea apua kavereilta sekä vanhemmilta.

Rakkauden ja vihan käsittelyssä pääsimme keskustelussa selkeästi syvällisemmälle tasolle. Aloittaessamme keskustelua rakkaudesta, pojat reagoivat vahvasti irvistelemällä ja tuomalla sanallisesti ilmi aiheen epämiellyttävyyttä. Keskustelun edetessä poikien käsitys rakkaudesta kuitenkin laajeni, ja he ymmärsivät rakkauden käsittävän muutakin kuin tyttöihin ihastumisen. Pojat ilmaisivat rakkautta puhumalla tykkäämisestä, tyttöjen käyttäessä sanaa rakastaminen. Lapset kertoivat rakastavansa erilaisia asioita, esineitä, ihmisiä sekä eläimiä. Etenkin vanhempien sekä sisarusten rakastaminen nousi keskustelussa esille moneen otteeseen.

Vaikka pojat toivat aluksi esille käsityksensä rakkaudesta epämiellyttävänä tunteena ja nostivat keskustelussa useasti esille sen kuinka eivät tykkää pussailla tai halailia, eräs pojista uskaltautui pohtimaan ääneen tyttöön rakastumista.

”Entä jos joskus rakastais... niinku jotain tyttöä? ... Se ois... hassua...”

Muut pojat kuuntelivat vakavina kaverinsa ajatusta ja jäivät selvästi pohtimaan ajatusta myös itse. Kukaan heistä ei nauranut ajatukselle tai pilkannut ajatuksen ääneen sanonutta poikaa.

Lasten pohjatietämys tunteista oli jo projektin alkaessa hyvä ja ikätasoa vastaava. Perustunteiden tunnistaminen ja käsitteleminen oli helppoa sekä luontevaa. Ainoastaan kateus oli käsitteenä lapsille vieras ja jouduimme ohjaajina avaamaan sitä enemmän useiden erilaisten esimerkkien avulla. Kertoessamme esimerkkejä siitä miten tunne voisi ilmetä, nousi lasten keskuudesta kuitenkin paljon kokemuksia kateudesta. Näissä kokemuksissa näyttäytyivät suurimmaksi osaksi materialistiset ajatukset.

Kuten aiemmin, hyväksyntää ja kateutta koskevassa osiossa mainitsimme, materialismi näyttäytyy päiväkodissa usein liittyen kateuden tunteeseen (Sinkkonen & Tähtinen 2009, 76–77). Kateus nousi kuitenkin esille myös muita tunteita käsittelevien

tuokioiden aikana. Esimerkiksi kun lapsilta kysyttiin mistä he ovat iloisia, luettelivat he ensimmäisenä lelujaan ja pelejään. Vasta esittämiemme kysymysten kautta lapset ryhtyivät miettimään muita iloa tuottavia asioita, kuten yhdessäoloa kavereiden kanssa. Sama toistui myös käsitellessämme rakkautta ja vihaa. Lapset kertoivat rakastavansa lelujaan ja olevan vihaisia, jos jokin heidän leluistaan menee rikki. Kysyessämme sitä miten kaveria voisi lohduttaa tämän ollessa surullinen, lapset ehdottivat ensimmäiseksi lahjan antamista.

Materialismin osalta jäimme ajattelemaan sitä, kuinka paljon lapsilla nyky-yhteiskunnassa on leluja ja muita tavaroita. Vanhemmat eivät käytä rahaa nykypäivänä vain maksuvälineenä, vaan se heijastuu myös kasvatukseen. Osa vanhemmista ajattelee takaavansa lapselleen parhaan mahdollisimman elämän, ostamalla tälle erilaisia tavaroita ja kustantamalla kalliita harrastuksia. Tämän kautta esimerkiksi yhdessä vietetty aika ja vanhempien kanssa harrastaminen, saattavat kuitenkin jäädä lapsen ajattelussa vähemmän arvokkaaksi, kuin rahalla ostettujen esineiden ja asioiden tuottama ilo. (Ruckenstein 2013, 115.)

Ympäröivä yhteiskunta ja sen runsas lelutarjonta houkuttelevat lasta puoleensa. Tällöin vanhemmat joutuvat rakentamaan oman käsityksensä siitä, mitä lapselle ostetaan ja kuinka paljon hänen toiveitaan lelujen hankinnan suhteen kuunnellaan. Osaltaan suuren tarjonnan vuoksi lapset kyllästyvät vanhoihin leluihinsa ja heidän pitäisi aina saada jotakin uutta ja kiehtovaa. (Ruckenstein 2013, 135–136.)

Keskustellessamme siitä, mikä lapsille tuottaa iloa, nousi monen lapsen ajatuksista esille joulu ja lahjojen saaminen. Vaikka joulua pidetään ensisijaisesti juhlanä, jolloin vietetään aikaa perheen kesken, näyttää joulun lapsille kuitenkin ensisijaisesti juuri lahjojen kautta. Kaupat ovat tehneet joulusta markkinatalouden juhlan, jonka kautta materialismi korostuu entisestään. Lapset uskovat joulupukkiin ja pyytävät tältä ehkä kalliimpia ja suurempia lahjoja, kuin kehtaisivat vanhemmiltaan pyytää. Ostaessaan nämä kalliit lahjat lapsille, vanhemmat pitävät lasten ajatusta yllä. (Ruckenstein 2013, 141–142.)

Lasten ajatukset olivat luovia ja kekseliäitä. He pyrkivät selkeästi miettimään mitä ajatuksia haluaisivat tuoda teoksillaan esille. Luovuutta osoitti erityisesti yhden tytöistä sanallinen pohdinta pimeydenpelon muovailemisesta.

”Mä pelkään pimeää, mut en tiijä miten sen muovailen... Hei mä teen taskulampun!”

Ohjaajina meistä oli yllättävää huomata, kuinka monenlaisia symboleja lapset löysivät tunteilleen oman ajattelunsa kautta. Tavoitteenamme toiminnalliseen osuuteen olikin juuri lasten oman luovuuden herättelemine. Ohjaajina pyrimme olemaan toiminnan taustalla ja antamaan apua vain tarvittaessa, keksimättä vastauksia lasten puolesta tai johdattelematta heitä ilmaisemaan tunteitaan meidän ohjeidemme mukaan.

11 POHDINTA

Kaiken kaikkiaan Tunneseikkailu-projekti onnistui mielestämme hyvin. Suunnittelu ja toteutus kohtasivat hyvin, eikä meidän tarvinnut muuttaa alkuperäisiä suunnitelmiamme toteutuksen myötä juurikaan. Teoreettinen viitekehys syntyi luontevasti ja loi vakaan tiedollisen pohjan toiminnalle. Mielestämme opinnäytetyön tavoite kehittää uusia keinoja tunnekasvatukseen ja tuoda esille taiteen kautta saatavia mahdollisuuksia tunnekasvatuksen toteuttamiselle täyttyi.

Rakentamamme Tunnemaan kartta ja siihen sisällyttämämme tarina toimivat erinomaisesti yhdessä, jonka toiminnasta muodostui monipuolinen ja johdonmukainen kokonaisuus. Toiminta osoittautuikin lapsille mielenkiintoiseksi ja laittoi heidät miettimään omia tunteitaan ja tunnetaitojaan. Tuokioilla oli rauhallinen ja turvallinen ilmapiiri, jonka avulla saimme lapset keskittymään tunnetuokioihin, oppimaan oman vuoron odottamista sekä toisten puheenvuorojen kunnioittamista. Ryhmäjaon tarkan suunnittelun ansiosta saimme lapset tekemään yhteistyötä ryhmäläistensä kanssa ja näin tiivistämään ryhmän yhteishenkeä.

Myös keskusteluosiot osoittautuivat tärkeiksi lapsille. Lapset kuuntelivat tarkasti kertomaamme satua ja halusivat jakaa omia kokemuksiaan aiheista. He myös kuuntelivat innostuneina toistensa tarinoita ja kokemuksia. Keskustelujen vienti lasten arkeen, auttoi lapsia käsittelemään ja ymmärtämään eri tunnetiloja parhaiten. Toiminnallisissa osuuksissa lapset tykkäsivät keskustella samalla, ja silloin lasten keskusteluista nousikin parhaimpia ajatuksia aiheisiin liittyen.

Kuten aiemmin jo mainitsimme, ryhmässä oli ongelmia tunteiden huomioimisessa ja muiden kunnioituksessa. Ryhmän sisälle oli myös muodostunut omat ydinporukat, mikä heikensi selkeästi ryhmän keskinäistä vuorovaikutusta ja kykyä toimia yhdessä. Nämä lähtökohdat huomioiden kohderyhmämme valinta toimi hyvin. Projektimme vaikuttavuuden ja sen havainnoinnin kannalta olisi ollut parempi, jos kohderyhmänä olisi toiminut esimerkiksi viisivuotiaiden lapsiryhmä. Esikoulussa tunteita kuitenkin käsitellään jo oppimateriaalissa ja kyseisessä ryhmässä, aiheen käsittely oppikirjan pohjalta osui samaan ajankohtaan, kuin pitämämme tunnetuokiot.

Toisaalta jo olemassa olevien ongelmien kannalta oli hyvä, että aihetta käsiteltiin ryhmässä tavallista enemmän. Oman projektimme kannalta aiheen samanaikainen käsittely oppikirjan kautta kuitenkin hankaloitti realistisen kuvan saamista lasten tunnetaidoista. Ulkopuolisina ohjaajina emme tieneet mitä tunteita oppikirjan kautta oli jo aiemmin viikolla käsitelty lasten kanssa. Tämän vuoksi omilla tuokioillamme emme voineet olla täysin varmoja siitä, osasivatko lapset tunneasiat jo entuudestaan, vai kertoivatko he tunteista sen pohjalta, mitä he olivat käsitelleet oppikirjan avulla.

Eettisyys näkyi opinnäytetyössämme halussamme luoda lapsille mahdollisimman turvallinen ilmapiiri tunteiden käsittelyyn. Tässä onnistuimme ryhmän työntekijöiden avustuksella. Jokaisella tunnetuokiolla oli mukana ryhmän oma aikuinen. Otimme huomioon myös sen, että tuokioilla käsiteltävät tunteet olisivat voineet nousta lapsessa esille vasta myöhemmin, kotiloissa. Tämän vuoksi informoimme vanhempia aktiivisesti tuokioidemme sisällöistä ja aiheista niin etukäteen kuin myös tuokioiden päätteeksi. Osana eettisyyttä toimi myös päiväkodin pysyminen nimettömänä, tällöin pystyimme paneutumaan tarkemmin tuokiolla heränneisiin aiheisiin ja lasten tunneilmaisun kuvauksiin ilman että heidän henkilöllisyytensä paljastuisi. Lasten anonyymina pysymistä varjeltiin myös nimettömillä palautelomakkeilla.

Projektin toteuttamista olisi helpottanut se, jos ohjaajana olisi toiminut ryhmän oma lastentarhanopettaja. Tunteet ovat iso aihe, ja se että kuudessa viikossa käsitellään kahdeksan eri tunnetta, on tahdiltaan erittäin tiivistä työskentelyä. Ryhmän oman ohjaajan toteuttamat tunnetuokiot olisivat mahdollistaneet aiheen käsittelyn vapaammin ja monipuolisemmin. Aiheita olisi voitu käsitellä aina tunteen näkyessä arjen tilanteissa. Tällöin samoihin tunteisiin olisi voinut keskittyä pidemmän aikaa ja ottaa vasta sitten käsittelyyn uusi tunnepari. Näin projektista olisi tullut

kokonaisvaltaisempi oppimiskokemus. Tämä ei kuitenkaan tässä tilanteessa ollut mahdollista, koska Tunneseikkailu-projekti oli meidän itsemme luoma kokonaisuus emmekä olleet testanneet sen toimivuutta aiemmin. Tiiviimmällä yhteistyöllä päiväkodin työntekijöiden kanssa olisimme ehkä saaneet tämän kaltaisen kokonaisvaltaisen oppimiskokemuksen luotua, mutta se olisi edellyttänyt laajaa työntekijöiden perehdyttämistä projektiimme ja ajatuksiimme sen sisällöistä. Perehdyttäminen olisi myös vaatinut työntekijöiltä ylimääräistä työtä ja vienyt aikaa opetustoiminnasta.

Opinnäytetyöprosessi vaikutti laajasti ja positiivisesti omaan oppimiseemme. Prosessin aikana saimme lisää kokemusta sekä itseluottamusta niin ohjaamisesta kuin lasten havainnoinnista. Tämän lisäksi opimme, ettei varhaiskasvatuksessa tarvitse aina käyttää vain valmiiksi testattuja menetelmiä. Kyseessä on kuitenkin luova ympäristö, jossa voi kehittää uusia ja persoonallisia menetelmiä opettamiseen sekä ohjaamiseen.

Tunneseikkailu-projekti oli meille todella mieluinen, koska jo sen suunnittelussa saimme omien vahuuksiemme käyttämisen lisäksi kokeilla myös aivan uusia asioita ja työtapoja. Projektista on meille hyötyä myös tulevaisuudessa. Opimme sen aikana paljon asioita lasten tunne-elämän kehityksestä sekä loimme itsellemme konkreettisen työvälineen tunnekasvatuksen toteuttamiseksi. Myös yhteistyökumppanina toiminut päiväkotitoiminta sai projektimme kautta käyttöönsä uuden menetelmän tunnekasvatuksen toteuttamiseen. Tulevassa työssämme voimme menetelmän käytön lisäksi myös kehittää sitä eteenpäin ja luoda siitä mahdollisimman toimivan kokonaisuuden. Tarkemman kehittelyn ja useamman kokeilukerran jälkeen työtä voisi myös yrittää markkinoida laajempaan levitykseen.

Opinnäytetyöprosessista nousi meille muutamia jatkotutkimusideoita joita muut varhaiskasvatukseen suuntautuvat opiskelijat voisivat mahdollisesti hyödyntää tutkimusaihetta etsiessään. Tunnetuokioiden välityksellä esiin nousi kaksi ajankohtaista ilmiötä. Ensimmäisenä ilmiönä huomiomme kiinnittyi jo alle kouluikäisillä alkavaan liialliseen videopelien pelaamiseen ja sen heijastumiseen lasten tunne-elämän kehitykseen. Toisena ilmiönä esiin nousi lasten materialismi, joka liittyy osaltaan myös pelimaailmaan. Olisi mielenkiintoista tietää, kuinka paljon lapset saavat leluja ja kuinka suuria summia vanhemmat käyttävät leluhankintoihin. Myös

lasten omaa suhtautumista rahankäyttöön ja siihen pitääkö kaikkien lelujen olla uusia, olisi mielenkiintoista selvittää.

Myös vanhempien suhtautumista tunnekasvatuksen tärkeyteen voisi selvittää laajemmin. Samoin vanhempia voisi osallistaa enemmän tunnekasvatusprojekteihin. Kuten tässäkin opinnäytetyössä todettiin, pohja tunne-elämän kasvulle luodaan kuitenkin ensisijaisesti kodin arjessa.

LÄHTEET

Andersson, Craig & Dill, Karen 2000. Videogames and aggressive thoughts, feelings and behavior in the laboratory and in life. PDF-dokumentti
<http://www.psychology.iastate.edu/faculty/caa/abstracts/2000-2004/00AD.pdf>
 Päivitetty 25.10.1999 Luettu 14.7.2014

Anttila, Eeva 2009. Tanssii tähtien kanssa – luova liikunta ja tanssi varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: Ruokonen, Inkeri, Rusanen, Sinikka, Välimäki, Anna-Leena (toim.) 2009. Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa – iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Helsinki: Yliopistopaino Oy. 16–21.

Askeleittain 2005. Opetusohjelman keskeiset sisältöalueet. Psykologien Kustannus Oy. WWW-dokumentti. <http://www.psykologienkustannus.fi/askeleittain/sisalto.html>. Päivitetty 2005. Luettu 12.8.2013.

Brauner, Cheryl & Stephens, Cheryl 2006. Estimating the Prevalence of Early Childhood Serious Emotional/Behavioral Disorders – Challenges and Recommendations. PDF-dokumentti.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1525276/> Päivitetty 1.5.2006 Luettu 14.7.2014

Cacciatore, Raisa & Heimonen, Petri 2012. Miten opetan pettymyksen sietoa, eli miten lasta voi opettaa sietämään epäonnistumista? WWW-dokumentti.
<http://www.raisacacciatore.fi/143> Päivitetty 22.07.2014 Luettu 28.07.2014.

Damon, William 1983. Social and Personality Development – Infancy through Adolescence. New York: W.W. Norton & Company.

Furman, Erna 1999. Auta lasta kasvamaan. Helsinki: Yliopistopaino.

Hakkola, Kirsti & Laitinen Sirkka, Ovaska-Airasmaa Mirja 1991. Lasten taidekasvatus. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hyrkäs, Suvi 2006. Lastentarhanopettajien käsityksiä tunnekasvatuksen merkityksestä 3–6-vuotiaiden päiväkotiryhmässä. Joensuun yliopisto, Savonlinnan opettajankoulutuslaitos. Kasvatustiede. Kandidaatintyö.

Isokorpi, Tia 2004. Tunneoppia – parempaan vuorovaikutukseen. Juva: PS-Kustannus.

Isokorpi, Tia & Viitanen, Päivi 2001. Tunnevoimaa! Helsinki: Tammi.

Jalovaara, Esko 2005. Tunnetaidot tiedon rinnalle kasvatuksessa. Tampere: Pilot-kustannus Oy.

Janger, Hanna 2013. ”Se ei oo mitään taikatemppeja” – työntekijöiden kokemuksia ja näkemyksiä tunnekasvatuksesta 3–5-vuotiaiden lasten päivähoitoryhmissä. Hämeen ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Opinnäytetyö.

Jäppinen, Eeva 2006. Kirjasto lasten taidekasvatuksen tukena. Teoksessa: Tarkkonen, Tuula, Sassi, Pirkko (toim.) 2006 Lapsi ja taide – Puheenvuoroja taidekasvatuksesta. Helsinki: Cultura Oy, 58–64.

Järvinen, Meri, Laine, Anne & Hellman-Suominen, Kirsi 2009. Varhaiskasvatusta ammattitaidolla. Helsinki: Kirjapaja.

Kalliopuska, Mirja 1990. Empatia – Tie ihmisyyteen Hämeenlinna: Kirjayhtymä.

Kanninen, Katri & Sigfrids, Arja 2012. Tunne minut! – Turva ja tunteet lapsen silmin. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Keltikangas-Järvinen, Liisa 2000. Tunne itsesi, suomalainen. Helsinki: WSOY.

Kemppinen, Pertti 2000. Lasten ja nuorten tunne-elämän häiriöt. Vantaa: Kannustusvalmennus P&K Oy.

Kemppinen, Pertti & Rouvinen-Kemppinen, Katriina 2004. Lasten kasvatuksen aarrearkku. Vantaa: Kannustusvalmennus P&K Oy.

Kirves, Laura & Sajaniemi, Nina 2012. Rangaistukset eivät auta pikkulapsia. WWW-dokumentti
<http://www.hs.fi/paakirjoitukset/Rangaistukset+eiv%C3%A4t+auta+pikkulapsia/a1350529629319> Päivitetty 19.10.2012 Luettu 14.5.2014.

Kokkonen, Marja 2010. Ihastuttavat, vihastuttavat tunteet – Opi tunteiden säätelyn taito. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Luukkala, Jouni 2011. Jaksaa, jaksaa, jaksaa... – Työhyvinvointitaitojen kirja. Helsinki: Tammi.

Malchiodi, Cathy (toim.) 2011. Ilmaisuterapiat. Kuopio: UNIpress.

Nummenmaa, Lauri 2010. Tunteiden psykologia. Helsinki: Tammi.

Opetushallitus 2013. Tunteesta tunteeseen – ihmismielen tarinat sanoin ja kuvin. WWW-dokumentti
http://www.edu.fi/tunteesta_tunteeseen/tunnetaitoja_oppii_harjoittelemalla#2
Päivitetty 13.6.2013 Luettu 16.4.2014.

Paalasmaa, Jarno 2011. Lapsesta käsin – kasvatuksen ja opetuksen vaihtoehtoja. Jyväskylä: PS-kustannus.

Peltonen, Anne & Kullberg-Piilola Tarja 2005. Tunnemuksuu. Helsinki: Lastenkeskus.

Pentikäinen, Leena 2006. Kuvataidekasvatuksen poluilla. Teoksessa Tarkkonen, Tuula & Sassi, Pirkko (toim.) 2006 Lapsi ja taide - Puheenvuoroja taidekasvatuksesta. Helsinki: Cultura Oy, 27–35.

Puolimatka, Tapio 2011. Kasvatus, Arvot ja Tunteet. Helsinki: Suunta-kirjat.

Pusa, Tiina 2009. Taide kestää elämän – taiteen terapeuttisuus varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: Ruokonen, Inkeri, Rusanen, Sinikka & Välimäki, Anna-Leena (toim.) 2009. Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa – iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Helsinki: Yliopistopaino Oy, 71–79.

- Purovaara, Tomi 2005. Nykysirkus – aarteita, avaimia ja arvoituksia. Helsinki: Like, Hakapaino Oy.
- Pääjoki, Tarja 1999. Reittejä taidekasvatuksen kartalla – taidekäsityksen merkityksistä taidekasvatusteksteissä. Jyväskylä: Jyväskylän Kampus Kustannus.
- Rantanen, Jarkko 2011. Tunteella! – Voimaa tekemiseen. Helsinki: Talentum.
- Repo, Laura 2013. Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Ristimäki, Nanne 2012. Tunnetyöskentelyn menetelmät osaksi päiväkodin arkea – toimintatutkimuksellinen kehittämishanke päiväkodin esikouluikäisille lapsille. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Opinnäytetyö.
- Ruckenstein, Minna 2013. Lapsuus ja talous. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarinen, Mikael & Kokkonen, Marja 2003. Tunneäly – kohti KOKONAista elämää. Helsinki: WSOY.
- Saarinen, Mikael 2002. Tunne älysi – älyä tuntevasi. Juva: Sanoma Pro.
- Sanomapro 2014. Esiopetus – Kirjakuja Eskarimäki. WWW-dokumentti <http://sanomapro.fi/kirjakuja-eskarimaki> Päivitetty 2014 Luettu 14.5.2014.
- Salminen, Antero 2005. Pääjalkainen – kuva ja havainto. Helsinki: Aalto-yliopiston taiteen ja suunnittelun korkeakoulu.
- Seeskari, Daniela 2006. Taide lasten terapiassa. Teoksessa Tarkkonen, Tuula & Sassi, Pirkko (toim.) 2006 Lapsi ja taide – Puheenvuoroja taidekasvatuksesta. Helsinki: Cultura Oy, 36–48.
- Sinkkonen, Jari 2008. Mitä lapsi tarvitsee hyvään kasvuun. Helsinki: WSOY.
- Sinkkonen, Mirja & Tähtinen, Paula 2009. Lupa tuntea. Helsinki: Kirjapaja.
- Sinkkonen, Jari, Pihlaja Päivi (toim.) 1999. Ulos umpikujasta – miten auttaa tunnehäiriöistä lasta? Porvoo: Sanoma Pro.
- Talib, Mirja-Tytti 2002. Voiko tunteita opettaa? Teoksessa Kansanen, Pertti & Uusikylä, Kari (toim.) 2002. Luovuutta, motivaatiota, tunteita – Opetuksen tutkimuksen uusia suuntia. Jyväskylä: PS-Kustannus, 56–69.
- Tahkokallio, Leena 2000. Lapsikeskeisyyden ja lapsilähtöisyyden monet tulkinnat. Teoksessa Karppinen, Seija, Puurula, Arja & Ruokonen, Inkeri (toim.) Elämysten alkupoluilla. Lähtökohtia alle 3-vuotiaiden taidekasvatukseen. Helsinki: Finn Lectura.
- Webster-Stratton, Carolyn 2011. Kuinka edistää lasten sosiaalisia ja emotionaalisia taitoja. Espoo: Profarmi.

Mikkelin kaupunki
Sivistystoimi

Päätöspöytäkirja

Sivu 1

Varhaiskasvatusjohtaja

23.08.2013

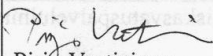
21 §

Minna Huttunen
Johanna Majamäki

140 / 429 / 2013

Muut asiat

Tutkimusluvan myöntäminen Minna Huttuselle ja Johanna Majamäelle

Asia	Mikkelin ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijat Minna Huttunen ja Johanna Majamäki anovat tutkimuslupaa opinnäytetyötä varten. Opinnäytetyön aiheena on tunnekasvatus taiteen keinoin. Pyrkimyksenä on vastata päiväkotien tarpeeseen luoda erilaisia toimintamalleja ja tapoja tunnekasvatuksen toteuttamiseen. Aineisto kerätään päiväkodin henkilökunnan alku- ja loppuhaastatteluilla sekä esiopetusryhmälle pidetyistä tunnekasvatusuokioista, joiden toimivuudesta kerätään palautetta päiväkodin henkilökunnalta sekä lasten perheiltä. Tutkimuksessa on mukana päiväkotia.
Päätöksen peruste	Mikkelin kaupungin sivistystoimen toimintäsääntö 5.2.2.
Päätös	Myönnetään Minna Huttuselle ja Johanna Majamäelle lupa asiakohdassa mainitun tutkimuksen tekemistä varten edellyttäen, että he noudattavat ehdotonta salassapitovelvollisuutta kerättävässä aineistossa mahdollisesti esiin tulevien yksilöä ja perhettä koskevien seikkojen suhteen. Lisäksi edellytetään, että yksi kappale tutkimuksesta luovutetaan varhaiskasvatusjohtajan käyttöön.
Allekirjoitus	 Pirjo Vartiainen Varhaiskasvatusjohtaja
Tiedoksi	Varhaiskasvatuspalvelut, päiväkotia

Tervehdys koteihin!

Opiskelemme Mikkelin ammattikorkeakoulussa sosionomeiksi ja teemme opinnäytetyötä tunnekasvatuksesta taidemenetelmin. Opinnäytetyömme on kehittämistyö, johon sisältyy kuusi toimintatuokiota esikouluryhmässä. Tuokioissa keskitymme tunteiden käsittelyyn erilaisin taiteeseen kuuluvin menetelmin (kuvataide, musiikki, draama ym.). Tuokioitamme on kerran viikossa ja ne ajoittuvat **viikoille XX-XX**. (XX.XX.2013-XX.XX.2013)

Tiedotamme jokaisen tuokion aiheista teille ennakkoon reissuvihkojen kautta. Toteutuksien jälkeen tarkoituksenaamme on kerätä palautetta niin lapsilta kuin teiltä vanhemmiltakin nimettömän kyselylomakkeen avulla. Lomakkeeseen toivomme teidän vastaavan yhdessä lapsenne kanssa.

Pyydämme teiltä lupaa lapsenne osallistumiseksi toimintatuokioihimme. Jos jokin asia askarruttaa mieltänne tai haluatte saada asiasta lisää informaatiota, keskustelemme mielellämme kanssanne.

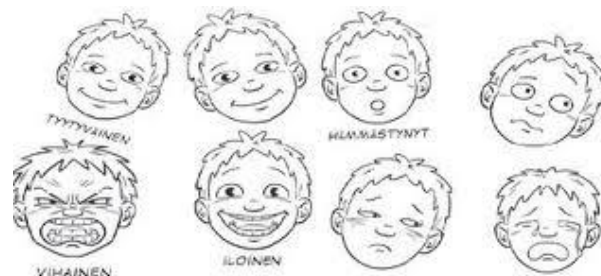
Terveisin

Minna Huttunen ja Johanna Majamäki

Yhteydenotot:

minna.huttunen@edu.mamk.fi

johanna.majamäki@edu.mamk.fi

Opinnäytetyömme ohjaaja on Kati Vapalahti (kati.vapalahti@mamk.fi). Halutessanne voitte ottaa myös häneen yhteyttä opinnäytetyöhömmme liittyen.

✂ -----

Valitkaa vaihtoehtoista teille sopivin ja merkitkää valintanne **X** - merkillä. Palauttakaa lupapaperi lapsenne päiväkotiin **viimeistään XX.X.2013**

Kiitos! ☺

Lapsen nimi

saa osallistua toimintatuokioihin

emme halua lapsemme osallistuvan toimintatuokioihin

Vanhemman allekirjoitus

Opas Tunneseikkailuun!

*Tunnekasvatusta
taiteen keinoin*

Minna Huttunen & Johanna Majamäki

Mikkelin ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan koulutusohjelma
2014

Sisälllys:

1. Johdanto.....	2-3
2. Tunnetuokioiden rakenne.....	4-5
3. Tunnemaan kartta.....	6-7
4. Aloitustuokio.....	8-9
5. 1. Tuokio: ilo ja suru.....	10-11
6. 2. Tuokio: rakkaus ja viha.....	12-13
7. 3. Tuokio: rohkeus ja pelko.....	14-15
8. 4. Tuokio: hyväksyntä ja kateus.....	16-17
9. Lopetustuokio.....	18-19
10. Tunnemaan rakentaminen.....	20-23

Palautekysely:

Jatka seuraavia lauseita:

Lapseni on kertonut tunnetuokioista kotona seuraavia asioita:

Tunnetuokiot ovat lapseni mielestä olleet: (millaisia? miksi?)

Lapseni oppi tunnetuokioilla: (millaisia asioita?)

Lapseni ilmaisee tunteitaan: (miten? millaisissa tilanteissa? kuinka avoimesti?)

Lapseni osaa tulkita muiden tunteita: (miten? mitä asioita huomioiden?)

Lapseni osaa nimetä omia/muiden tunteita:

Lapseni osaa hallita tunteitaan: (esim ilon, surun, vihan hallinta, miten?)

Lapseni ottaa muiden tunteet huomioon: (miten?)

Merkitse **X-merkillä sopivin** vaihtoehto:

Lapseni piti **eniten** tunnetuokiosta:

- Ilo ja suru (Pelle, vesivärimaalaus)
- Rakkaus ja viha (Leijonankesyttävä ja leijona, tanssi)
- Rohkeus ja pelko (Trapetsitaiteilija, muovaileminen)
- Hyväksyntä ja kateus (Taikuri ja jänis, vahaliiduilla piirtäminen)

Lapseni piti **vähiten** tunnetuokiosta:

- Ilo ja suru (Pelle, vesivärimaalaus)
- Rakkaus ja viha (Leijonankesyttävä ja leijona, tanssi)
- Rohkeus ja pelko (Trapetsitaiteilija, muovaileminen)
- Hyväksyntä ja kateus (Taikuri ja jänis, vahaliiduilla piirtäminen)

Vain vanhempien täytettäväksi:

Oma mielipiteeni tunnekasvatuksen tärkeydestä:

Yhteistyön toimiminen opinnäytetyön tekijöiden sekä kodin välillä:
(esim. millaisena koitte tiedottamisen?)

Vapaa sana: (ruusut/risut)
